בעזהי"ת

מענה ל'בירור הלכה'

לחזור על יסודות פשוטים
לכל במצוות פיקוח נפשות
וחומרתה ולקיים ענה
כסיל כאיוולתו למזלזלים
בחמורות שבחמורות בפרט
בנוגע לסגירת בתי כנסיות
כפי הוראת הרופאים

ב' אייר תש"פ
ברוקלין

בית הוראה
לבירור עניני
פיקוח נפש

כל הזכויות שמורות

© Copyright
baishoraa5780@gmail.com

בס"ד

בא לפני קונטרס המכונה בשם בירור הלכה היוצא לאור על ידי מערכת תפארת אבות בורשטין, ונחשכו עיני שאין כאן לא בירור ולא הלכה אלא בלבול וגילוי פנים בתורה שלא כהלכה וכבר נתפרסמו בירורים ישרים בכל הני סוגיות מגדולי פוסקי דורנו שליט"א ומה ליחידים אזובי הקיר להתערב ביניהם ולחלוק עליהם.

וכבר היה ראוי שלא להשיב על זה כלל שלא ליתן פתחון פה אך כבר אמרו חז"ל (שבת ל, ב) דבדברי תורה ענה כסיל כאיוולתו כתיב, ומאחר דעסקינן בפיקוח נפש דרבים אמרתי לא עת לחשות.

ואקצר ואחלק לסעיפים לענות על עיקרי דבריו, ושאר הבירורים יראה המעיין במראי מקומות שציינתי באריכות.

מאתי מו"צ פה ברוקלין יצ"ו

במקור חיוב שמירת הנפש

פתח דבריו החשיך בחקירת מקור חיוב שמירת הנפש ובירור מקור הפסוק ונשמרתם אם הוא מדאורייתא או מדרבנן או אסמכתא בעלמא. והנה כלל חקירה זו מתאימה לעמי הארצים וקטני דעת החושבים שצריכים למדרש פסוק ונשמרתם לאיסור רציחה והסתכנות. והלא דברים אלו ידועים לכל מי שקרא ושנה מעט שאע"פ שמשתמשים הרבה בפסוק ונשמרתם אין זה אלא לפי שהוא אסמכתא פשוטה להבין אבל בעיקר הדין אין עיקר המקור האמיתי ממדרש זה, ואף הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא הלכה ד והמצוין שם במפרשים וספר המפתח, וע"ע מנחת חינוך מצוה תקמו, והמצוין שם) לא הביא לפסוק זה אלא פסוק אחר, וכבר דנו כל המפרשים במקור דין זה בדיוק מאיזה מצוה היא יוצאת, אם ממצות השבת אבידה או מאיסור החבלה או מדין לא תעמוד על דם רעך ועוד.

אבל לא אשתמיט אדם מעולם לחשוב שמאחר ואין הפסוק ונשמרתם אלא אסמכתא שנתמעט בזה חובת איסור הכניסה לסכנה ומצוות פיקוח נפש, והרי זה דומה למי שיכתוב תשובה מאחר וידועה חקירת האחרונים בריש מסכת בבא קמא מאיזה איסור נובע איסור ההיזק לחבירו, שמאחר ואין לזה מקור מפורש מן התורה אם כן פחת כל עיקר איסור ההיזק והחבלה בחבירו ואין זה אלא איזה ספק דרבנן. והלא פשוט שמאחר ומצוות הצלת נפשת דוחה כל התורה כולה חוץ מג' חמורות בוודאי הרי זה חמורות שבחמורות וכל החקירה מאיפה נלמד האיסור אינו אלא דרוש וקבל שכר ואינו משנה בגוף החומר ההלכתי כלל.

וכבר כתב הרמב"ם (רוצח ושמירת הנפש א, טז) וז"ל "אף על פי שאין לוקין על לאוין אלו מפני שאין בהן מעשה חמורים הם שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו אבד כל העולם כולו וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו".

בדין אפילו נחש כרוך על עקבו

ושוב הביא לחמו מדין המשנה אפילו נחש כרוך על עקבו אינו פוסק. והלא ראיה זו שבורה ממקומה היא שכן מפורש עלה בגמרא אבל עקרב פוסק, וכן הירושלמי המובא בתוספות שאפילו נחש כשהוא מרתיע נגדו פוסק. ובוודאי פשוט שאין דין זה אלא להפלגת הכוונה בתפילה אפילו בשעה שיש משהו שמרתיע דעות בני אדם אבל לא במקום שיש חשש סכנה כלל.

הלכה זו פשוטה ביותר ולא אמר אדם מעולם שמתפללים במקום חשש סכנת נפשות והאומר כן טועה בדבר משנה וזו טועה בדבר משנה שכן מפורש בברכות פרק ד שהמהלך במקום סכנה אומר תפלה קצרה ואינו עוצר להסתכן יותר על ידי תפילתו, ואפילו על חשש מזיקים בעלמא אמר אליהו לריב"ל בברכות פ"א שלא עשה נכון במה שנכנס לחורבה.

ומה שהביא מפרמ"ג ורש"ש שהסתפקו בגדר הולכים בפיקו"נ אחר הרוב, הנה חקירה זו טובה להבנת שורש הדין, אבל אין אחד מהם שפוסק הלכה למעשה שמותר להסתכן במה שאינו אלא חשש מיעוט. ומה שהביא מפרמ"ג הנה הוא מסתפק בזה כדרכו אבל בספק נפשות חייבים הלא להחמיר כדינא דגמרא דספק נפשות להקל ובמחלקות או ספק הפוסקים הרי זה גם מכריע שיש להחמיר אף בספקו של הפמ"ג. וכך הוא הסכמת הפוסקים שלאחריו למעשה ראה דרכי תשובה יורה דעה קט"ז ס"ק ס'.

איסור הכניסה לספק סכנה

והנה הרב החכם המחדש חידושים נפלאים לא שערום אבותינו נגד כל הפוסקים אשר מפיהם אנו חיים מחדש שאין חיוב שמירת הנפש אלא בסכנה וודאית ולא בספק סכנה. ודברים

הללו גורמים לכל תינוק דלא חכים ולא טיפש לתלוש שערות ראשו אנה אנו באים שהנחשבים מורים בעם יאמרו דברים כאלה. והלא מחללים שבת ויום הכיפורים החמורה עבור ספק נפשות ואפילו מיעוט רופאים אומרים שצריך לאכול ורובם אומרים שלא לאכול מחמירים כשיטתם ומחייבים את החולה לאכול, כמבואר פרטי הדינים בסימן תרי"ח.

והמתבונן בכל הדברים שהזהירו בהם חז"ל משום סכנה יראה שכולם הם סכנות רחוקות מאד ועליהם כל שלומי אמוני ישראל מקפידים ביותר לפי שדין התורה שאסור להכניס עצמו אפילו בספק סכנה ואסור לסמוך על הנס.

הוראת חז"ל והפוסקים בדבר ומגיפה

ובנידון דידן שמדובר בשעת מגיפה, הנה אין אנו צריכים אפילו להוציא את הדין הפרטי הזה מן הדין הכללי של ספק נפשות, שהלא הוראות חז"ל מפורשים שיש לברוח מן המגיפה כמפני אש, ולהיסגר בבית או לברוח לעיר אחרת שאין בה דבר, כדין המובא בגמרא ב"ק דף ס, ונפסק בשו"ת הרשב"ש ומהרי"ל וספר חסידים וים של שלמה (וכ"ז מובא במ"מ לשו"ע) ובשולחן ערוך יו"ד סימן קטז סעיף ה' בהגה. וכתבו שם הפוסקים (מג"א בשם של"ה, רדב"ז ח"ב סימן תרפ"ב) שמי שאינו בורח מתחייב בנפשו ובנפשות אנשי ביתו. ובזוהר וכתבי האריז"ל האריכו עוד בחומר הענין מצד הסוד.

והדבר ידוע שאין המגיפה אלא ספק סכנה לעולם, כמפורש ברמב"ם הלכות גירושין פרק יג הלכה ז וז"ל "שהדבר פשוט בפי כל אדם שבשנת הדבר זה חי וזה מת ואפשר שימותו בדבר נערים חזקים וינצלו הזקנים החולים ולפי זה אין חוששין לה שמא סמכה דעתה על רוב המתים", הרי שאין המגיפה מיתה וודאית ולפיכך נאמנת אשה לומר מת בעלי במגיפה. ועל זה נפסק בשולחן ערוך שאסור לסמוך על הנס וחייבים לברוח.

ואם לחשך אדם לומר שאין נקרא דבר ומגיפה לפי הלכה אלא במתים בשיעור מסוים כמבואר במשנה תענית (ועיי"ש ובמפרשים שיש מבוכה גדולה מהו השיעור וכיצד סופרים אותו), לא מחכמה שאל זאת, כי מפורש נפסק בשו"ע או"ח תקע"ו סעיף ה' שכל זה אינו אלא כשיש ספק אם יש מחלה מתהלכת אבל במקום שידוע שיש מחלה מדבקת גוזרים תענית אפילו במתו פחות משיעור זה. וקל וחומר מדין גזירת תענית בדבר בעיר שיש ממנה שיירות מצויות או בדבר הנמצא בחזירים או בגוים כמבואר בגמרא וראשונים. וכן כתב בשו"ת חוות יאיר סימן קצז שנקרא דבר כל שהמחלה מדבקת.

ההבדל בין ספק סכנה אישית לספק סכנה ציבורית

ובר מן דין, הנה שכח את עיקר הנידון. שכבר כתבו הפוסקים (ראו שו"ת בנין ציון סימן קלז וחיליה מדינים המפורשים בש"ס ופוסקים עיי"ש) שחלוק הוא פיקוח נפש דרבים מפיקוח נפש דיחיד. ובפיקוח נפש דרבים מחמירים אנו הרבה יותר אפילו בספיקות וחששות רחוקים לפי שלגבי הרבים נעשה הספק כמעט לוודאי ולכן צריכים להחמיר על זה הרבה יותר.

ובכל דבריו חסר עיקר הנידון שהוא שאלה ציבורית ולא פרטית. והלא עינינו רואות כיצד מאות מאחינו בני ישראל כבר נספו במגיפה זאת. והדבר ידוע לפי המציאות המוסכמת על הכל שאין דרך לעצור את המגיפה אלא על ידי מניעת ההתאספות ברוב עם. וכבר הכריעו המומחים שלא יספיק לסגור רק את הזקנים אף לשמור על הזקנים עצמם.

יכלה הנייר אם נביא כאן את כל בירור המציאות, הלא הם כתובים על ספר לכל דורש. וההלכה הפסוקה שאין הולכים בספק נפשות אלא אחר הרופא המחמיר ביותר.

דינא דמלכותא

תחילה יש להבהיר שמה שכתב הן בתחילת הקונטרס והן באמצעיתו שאין הרשויות פה ניו יורק גוזרים לסגור את בתי הכנסת ושדבר זה הוא המצאה של עסקנים שחוששים יותר מדאי[1], הנה דבר זה שקר מוחלט במילתא דעבידא לאגלויי, כפי שיכול לראות כל מי שמסתכל ב'וועבסייט' של העיר והסטעיט שהם מבקשים לא להתאסף לשום צורך בשום מספר של אנשים, ובפירוש הם אומרים שם שגם להתאספות של 'ווארשיפ' בלשונם אין להתאסף.

ומה שגרם לטעות הוא כנראה זה שבתחילה כתבו שאין גוזרים ממש על בתי הכנסיות להיסגר אלא ממליצים על זה בתוקף, ושוב שינו ומחקו את זה וכתבו שהם גוזרים. ועדיין אינם באים עם השוטרים לכפות את הסגירה תמיד מטעמים שונים. ופשוט לכל בר דעת שטעמים אלא הם מחמת פאליטיק ושאינם רוצים להסתכך עם קהילותינו. ופשוט שיש הבדל בין החוק עצמו לבין מה הם רוצים לכוף מטעמים שונים, כפי שלהבדיל בהלכות

---

[1] ולו היה הדבר כן הנה דעת תורתנו הקדושה ולא דעת בעלי בתים הוא להתיר אפילו מלאכות בשבת לצורך ייתובי דעתא של החולה, כמבואר בשו"ע או"ח סימן ש"ל ועוד מקומות. ולכן לא מובן כלל הזלזול בחרדת ההמון כאילו דבר זה הוא חיצוני לתורה והלכה מפורסמת הוא שישוב דעת החולה חשובה עד שמחללים את השבת בדאורייתא על זה.

וכן מה שקונטרס זה מזלזל באיבה, ומוצא לו תירוצים שהאשם בזה הם ישראל בעצמם, הלא גם זה הוא הלכה מפורסמת בהסכמת כל הפוסקים שעושים אפילו מלאכות דאורייתא בשבת להצלת גוי משום איבה, (ראה בדרכי תשובה יו"ד קנד סק"ט, בשם שבילי דוד על יו"ד קנד, שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' עט; שו"ת יביע אומר ח"ח חאו"ח סי' לח; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"ו; שם, ח"ט סי' יז פ"א, ועוד. וראה עוד בשו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נג; הגרש"ז אויערבאך והגרי"י נויבירט, שמירת שבת כהלכתה מהדורה חדשה, פ"מ סי"ז ובהע' מז) וכבר התפרסם שיש באיבה הנגרמת כעת משום סכנת נפשות ממש, ולו יהא שאשמים בזה מה זה יעזור לו, ואנה מצא את הכתפיים לקחת על עצמו סכנת הנפשות ממש בגלל סברות כרסיות שלו.

התורה יש הבדל בין מה הוא החובה ומה כופין.

אך לעיקר הדין לא ברור מה שייך דינא דמלכותא לכאן כלל, שאינו אלא דין בממונות וכאן בנפשות אנו עסוקים.

ומה שכתב שאין חובה להחמיר יותר מדינא דמלכותא תמוה, וכי אם הממשלה מתירה לנו להסתכן בעצמנו ולקפוץ מהגג יהיה הדבר מותר? ואם הממשלה תודיע שהקפיצה מהגג מסוכנת אבל אינה שולחת שוטרים לעצור אותך וכי זה יתיר את זה? וכי לצאת ידי חובת הממשלה שתהא מרוצה אנו מבקשים בשאלות של ספק פיקוח נפש? היא נפלאת בעינינו.

ומה שגדולי הפוסקים אומרים שיש לציית להוראות הממשלה אינו מדין דינא דמלכותא אלא מדין שמירת הנפש, שהם סומכים שהממשלה מבררת את הנכון מבחינה רפואית. ואע"פ שיש להסתפק בזה אם הממשלה מחמירה מספיק דהלא הם יש להם חשבונות משלהם ולא תורה הקדושה, וכן דעת כמה מגדולי המורים שיש להחמיר יותר מדרישות הממשלה, מ"מ לקולא לא העלה איש על דעתו שיש כאן איזה שאלה של יציאת ידי חובת הדינא דמלכותא.

בחובת בתי כנסיות בשמירת הנפש

חידש חידוש מוזר ותמוה שאין חובה על בתי כנסיות לדאוג לשמירת נפש המתפללים בו. וזאת מחמת שנפטרו בתי כנסיות מאיסור מעקה דכתיב גגך. והנה זה דבר שאי אפשר לשמוע וכי בגלל שאין חובת עשיית מעקה על 'בית הכנסת' מצד דאין לו בעלים נפטר בית הכנסת . אין זה אלא דין פרטי בחובת מצוות מעקה לא פטור כללי על 'בית הכנסת' שיהיה בטוח.

למה הדבר דומה למי שיטען שבבית הכנסת אין חובה לזכור את ה' שכן הוא פטור ממזוזה שתפקידו להזכיר לנו את ה'.

והגע בעצמך וכי על היישות הנקראת בית הכנסת אנו דנים,

הלא אנו דנים על המתפללים בו שנאסור עליהם להתכנס בו. ומה זה יעזור לנו אם 'בית הכנסת' מותר לו להיות פתוח אם אסור להתכנס בו.

וכי יש מי שאומר שמותר לשים דמים בפועל בבית הכנסת ולהשאיר שם ענייני סכנה שיסכנו את המתפללים? אין אלה אלא דברי שטות והבל והיפך ההלכה ראו בכל הנושאי כלים בחושן משפט שם. ובפירוש ביאר בשולחן ערוך הרב חושן משפט שם שטעם שאין בית הכנסת חייב במעקה אינו אלא לפי שאין עולים לגג בית הכנסת אבל אם עולים שם וודאי שחייבים במעקה.

ולענין נידון דידן, הנה הסכמת הפוסקים (עיין שו"ת דברי חיים סימן יד, מנחת אלעזר חלק ד סימן נ"ד, מנחת יצחק) שבתי כנסיות של אדמו"רים אין להם דין בית הכנסת אלא הם כבתים פרטיים שלהם שגם מתפללים בהם, ולכן אין בהם דיני בית הכנסת. ועינינו רואות שהם נוהגים כדבריהם שהם עושים בהם כבתוך שלהם ומתנהגים בהם כבתוך ביתם באכילה שתיה ולינה ואין מכבדים לאחרים כסדר ההלכה בבית הכנסת, ולכן אין בנידון דידן שום טענה מדין בית הכנסת ופשוט שגם חייבים במעקה ובמזוזה וכו'.

ומה שכתב לגבי דין לפני עיוור הם דברי שטות והבל דהלא דין תרי עברי דנהרא אינו שצריך לכפות את הנזיר או לכפות אותו לשתות, אלא כל שאין לנזיר אפשרות להשיג את היין אלא על ידי עזרתו זהו איסור לפני עיוור בתרי עברי דנהרא. וכן בנידון דידן שלולא שהוא פותח את בית מדרשו אין אפשרות להיכנס לשם, ודברים כאלה הם טעויות שאינם ראוית לבחור בישיבה קטנה.

בדברי הגרעק"א

הנה אין למדים הלכה מפי מעשה והמתבונן בכל מכתביו יראה שכל הוראותיו הם על פי הרופאים לא פחות ולא יותר ולפיכך

להסתכל במכתבי רעק"א ולעשות כמוהו דומה למי שילך ויחפש בספרי הרפואה של זמן רעק"א ויעשה כמוהם, הלא אין זה כי אם רוע לב, דדין התורה הוא לילך אחרי הרופאים שבימינו ולא אחרי רפואה שכבר עבר זמנה ומקומה.

וכבר כתב מרנא החתם סופר באותה תקופה (שות חלק ו סימן טז) לגבי הצום ביום הכיפורים שאין לנו אלא דברי הרופאים ואם יגידו שמסוכן הוא אף לבריאים לצום ביום הכיפורים יאכלו אפילו הבריאים פחות מכשיעור.

במידת חסידות להקפיד על המצוות בשעת השמד

ומה שהביא ממנהג החסידים בכל הדורות למסור נפשם על המצוות אף שאינם מג' חמורות בשעת הגזירה. הנה בדבר זה כבר נחלקו רבוותא כידוע. דדעת הרמב"ם שהעושה כן מתחייב בנפשו, ודעת התוספות שמותר לעשות כן ממידת חסידות. ועליכם סמכו חסידים בכל הדורות אע"פ שלכאורה (עיין תרומת הדשן) חייבים להחמיר כהרמב"ם בספיקא דאורייתא.

אמנם לו יהא כן אין זה שייך לנידון כלל, שאינו דומה הסתכנות כנגד הגוי במצב הקרוב לשעת השמד או אפילו אם אינו שעת השמד, להסתכנות במצב של סכנה. כי כאשר הגוי כופה אותו דעת התופסות שמתקיים ונקדשתי גם אם אין חיוב שלא בג' חמורות. אבל כאשר הסכנה אינו מצד גוי אלא מצד סכנה רפואית אין בזה שום מידת חסידות להחמיר על עצמו ואדרבה מתחייב בנפשו. וכן הוא הסכמת הפוסקים לגבי אכילה ביום הכיפורים. (ראה שו"ת רדב"ז ושו"ת ר' שלמה קלוגר ועוד).

והנה ידוע שחקרו האחרונים בחובת תפלה בציבור אם הוא חוב ממש או מעלה בעלמא, מכל מקום לדברי הכל אינו חובה דאורייתא או דרבנן,

הקלה בפיקוח נפש הוא מינות ואפיקורסות

ואסיים בלשונו הזהב של הרמב"ם (הלכות שבת פרק ב הלכה ג):

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גוים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, **ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.**

ושוב הוסיף שנית ידו בהקדמה לפירוש המשנה על המתחכם נגד דברי הנביא באומרו שכבר בחייו לא חייל שבת, והוא הדין למצב של פיקוח נפש וז"ל:

"ואם איש יחשוב בלבו שהוא צדיק וירא שמים, ויהיה זקן בא בימים, ויאמר הנה אני זקנתי באתי בימים, ולי שנים כך וכך ולא עברתי בהם על מצווה מכל המצות לעולם, ואיך אקום ביום זה, שהוא יום שבת, ואעבור על איסור סקילה ואלך להלחם, ואני אין בי יכולת לעשות טובה או רעה, וימצאו אחרים במקומי ובני אדם רבים לעשות הדבר הזה.

- האיש ההוא מורד ועובר על דברי האל והוא חייב מיתה בידי שמים, מפני שעבר על אשר צווה הנביא. ומי שצווה השבת, הוא צווה לשמוע אל דברי הנביא ומה שיגזור. וכל העובר על דברו חייב כמו שזכרנו. והוא מה שאמר הכתוב (שם), והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי, אנכי אדרוש מעמו"

ולאורו נלך, נחפשה דרכינו ונחקורה שמא שכחנו שאת ה'

אנו עובדים ולא את הרגלינו כמצות אנשים מלומדה, ושמא שכחנו שהתורה היא תורת חיים ולא נקמה בעולם, ובהתחזקות בשמירת הגוף והנפש נזכה לחיי עולם אכי"ר.

כל הנ"ל אמרתי בחפזי לאפרושי מאיסורא, וקיצרתי מאד ואם שגיתי בדיוק מראי מקומות ידינוני לכף זכות כי אין לי מכון לעבור על דברי ולחפש להם מקורות וד"ל. ומשכיל על דבר ימצא טוב בעיינו בכל המקורות המצויינים וילמדו את הסוגיות ממקורם ולא יסתמכו על פטפוטי מילי של אנשים שלא קראו ולא שנו ודורשים לכבוד עצמם.

לקט מקורות בדיני חומרא דפיקוח נפש ופיקוח נפש של ציבור

האיסור לעמוד במקום סכנה

1. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לב עמוד א

רבי ינאי לטעמיה דאמר לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס ואם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רבי חנין מאי קראה קטנתי מכל החסדים ומכל האמת רבי זירא ביומא דשותא לא נפיק לביני דיקלא

2. תלמוד בבלי מסכת תענית דף כ עמוד ב

וכן עיר שיש בה דבר או מפולת כו' תנו רבנן מפולת שאמרו בריאות ולא רעועות שאינן ראויות ליפול ולא הראויות ליפול הי ניהו בריאות הי ניהו שאינן ראויות ליפול הי נינהו רעועות הי ניהו ראויות ליפול לא צריכא דנפלו מחמת גובהייהו אי נמי דקיימן אגודא דנהרא כי ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא דלא הוה חליף רב ושמואל תותה אף על גב דקיימא באתרה תליסר שנין יומא חד איקלע רב אדא בר אהבה להתם אמר ליה שמואל לרב ניתי מר נקיף אמר ליה לא צריכנא האידנא דאיכא רב אדא בר אהבה בהדן דנפיש זכותיה ולא מסתפינא רב הונא הוה ליה ההוא חמרא בההוא ביתא רעיעא ובעי לפנוייה עייליה לרב אדא בר אהבה להתם משכיה בשמעתא עד דפנייה בתר דנפק נפל ביתא ארגיש רב אדא בר אהבה איקפד סבר לה כי הא דאמר רבי ינאי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס שמא אין עושין לו נס ואם תימצי לומר עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו אמר רב חנן מאי קרא דכתיב קטנתי מכל החסדים ומכל האמת

3. רי"ף מסכת שבת דף יג עמוד א

אמר רבי יוחנן לעולם אל ילך אדם במקום סכנה ויאמר שעושין לו נס שמא אין עושין לו נס ואם עושין לו נס מנכין לו מזכיותיו וא"ר יוחנן מאי קראה קטנתי מכל החסדים:

4. בית הבחירה למאירי מסכת שבת דף לב עמוד א

לעולם יהא אדם נזהר שלא למסור עצמו לסכנות ואל יסמוך על הנס שאינו יודע להיכן המאזנים מכריעות כלל גדול אמרו השטן מקטרג בשעת הסכנה לעולם יהא אדם מתמיד בתשובה ויתודה היום שמא ימות למחר ואל יטעהו בריאות ושלוה שכמה שערים פתוחים ליכנס בהם ענשו של הקדוש ברוך הוא וכ"ש שצריך לו להתעורר בימי החולי והצרות דרך הערה אמרו מי שחלה אומרין לו התודה אדם יוצא לשוק יהא דומה בעיניו כמי שנמסר לסרדיוט חש בראשו יהא דומה לו כמי שנתנוהו בקולר עלה למטה ונפל למשכב יהא דומה בעיניו כמי שעלה לגרדום ר"ל מקום ששם דנין דיני נפשות שכל העולה לגרדום לידון אם יש לו פרקליטין גדולים ניצול ואם לאו אינו ניצול ואלו הן פרקליטין של אדם תשובה ומע"ט

5. רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יב הלכה ו

וכן אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי או על גשר רעוע או להכנס לחורבה, וכן כל כיוצא באלו משאר הסכנות אסור לעמוד במקומן.

6. שולחן ערוך יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קטז סעיף ה (בהג"ה הרמ"א)

הגה: וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור, ולכן אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה, וכן אסרו לשתות מים מן הנהרות בלילה או להניח פיו על קלוח המים לשתות, כי דברים אלו יש בהן חשש סכנה (רמב"ם). ומנהג פשוט שלא לשתות מים בשעת התקופה, וכן כתבו הקדמונים, ואין לשנות (אבודרהם ומרדכי ס"פ כל שעה רוקח סימן ער"ה ומהרי"ל ומנהגים). עוד כתבו שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר, ויש לצאת מן העיר בתחלת הדבר, ולא בסופו (תשובת מהרי"ל סי' ל"ה /מ"א/). וכל אלו הדברים הם משום סכנה, ושומר נפשו ירחק מהם ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו בכל כיוצא בזה. (ועיין בחושן משפט סימן תכ"ז).

7. שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - יורה דעה סימן י

[...] ושורש שאלתו איש אחד אשר זכהו השם בנחלה רחבה ויש לו כפרים ויערות אשר בהיערות תרמוש כל חיתו יער אם מותר לו לילך בעצמו לירות בקנה שריפה לצוד ציד או אם אסור לישראל לעשות דבר זה אי משום צער בעלי חיים אי משום בל תשחית ואי משום שנהגו בו איסור צעב"ח [...] ועד כאן דברתי מצד יושר ההנהגה שראוי לאדם להרחיק מזה ועכשיו אני אומר אפילו איסורא איכא שהרי כל העוסקים בזה צריכין להכנס ביערות ולהכניס עצמם בסכנות גדולות במקום גדודי חיות ורחמנא אמר ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, [...] ומעתה איך יכניס עצמו איש יהודי למקום גדודי חיות רעות ואף גם בזה מי שהוא עני ועושה זו למחייתו לזה התורה התירה כמו כל סוחרי ימים מעבר לים שכל מה שהוא לצורך מחייתו ופרנסתו אין ברירה והתורה אמרה ואליו הוא נושא את נפשו ואמרו רז"ל מפני מה זה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר עצמו למיתה לא על שכרו כו', אבל מי שאין עיקר כוונתו למחייתו ומתאות לבו הוא הולך אל מקום גדודי חיות ומכניס עצמו בסכנה הרי זה עובר על ונשמרתם מאוד כו'. וז"ל הרמב"ם בפ' י"ב מהל' רוצח ושמירת נפש הלכה וי"ו וכן אסור לאדם לעבור תחת קיר נטוי כו' וכן כל כיוצא באלו ושאר הסכנות אסור לעבור במקומן:

ומעתה אני אומר שיש בדבר זה איסור וגם סכנה, ועוד בו שלישיה שעכ"פ מזכירין עונותיו שאין זה פחות מקיר נטוי ואולי לזה כיונו חכמי המשנה במסכת ברכות פ"ד משנה ד' ר"י אומר המהלך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה ואומר הושע השם את עמך כו' בכל פרשת העבור כו' ואמרו שם בגמרא דף כ"ט ע"ב מאי פרשת העבור אמר רב חסדא אמר מר עוקבא אפילו בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כו' איכא דאמרי כו' אפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה כו' ע"ש. ולדרכנו יובן דזה המהלך במקום סכנה הוא עובר על דברי תורה דכתיב ונשמרתם מאוד לנפשותיכם וגם מזכירין עונותיו וממילא הקדוש ברוך הוא מתמלא עליו עברה דאילו בשאר איסור שאדם עושה לא בשביל עבירה זו יתמלא הקדוש ברוך הוא עברה עליו אבל זה

שגורם להזכיר כל עונותיו הקדוש ברוך הוא מלא עליו עברה. והנה במי שמוכרח לזה מחמת פרנסתו הורו לו חכמינו ז"ל תפלה שיתפלל על עצמו אבל מי שעושה כן בשאט נפש איך תקובל תפלתו, ולכן יש בדבר זה מדה מגונה דהיינו אכזריות וגם איסורא וסכנתא וגם הזכרת עונותיו [...]

עמידה במקום סכנה מזכרת עוונותיו של אדם ולכן אסור לסמוך על הנס (כי זה עצמו ספק פיקוח נפש)

8. תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

ואמר רבי יצחק שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם אלו הן קיר נטוי ועיון תפלה ומוסר דין על חבירו

9. תוספות מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

וא"ר יצחק (שם דף נה) שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם עיון תפלה שעל ידי כך מפשפשין במעשיו לומר בוטח הוא בזכיותיו ונראה מה הם ומשני הא דמעיין בה הא דלא מעיין והשתא הוו כל הני שלשה דברים מענין אחד קיר נטוי שבוטח בזכותו ועובר מוסר דין על חבירו שבוטח בזכותו שיענש חבירו על ידו

10. בית הבחירה למאירי מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

מי שמתחסד בפני הכל ומתראה לפניהם כסומך על הנס וכראוי להשמע לפני בית דין של מעלה הוא גורם לעצמו להיות עונותיו ניכרים והוא שאמרו שלשה דברים מזכירין עונותיו של אדם קיר נטוי

11. תלמוד ירושלמי, מסכת שבת פרק ב הלכה ו

א"ר חייא בר בא כתיב [דברים כג י] כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע. הא אם אינו יוצא אינו צריך ליה שמירה. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. אמר ר' אחאי בר יעקב כתיב [בראשית מב לח] וקרהו אסון בדרך. הא בבית לא. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. רבי ביסנא בשם ר' לייא כתיב [ישעי' לז ג] יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה. הא יום אחר לא. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. רבי אייבי בר נגרי כתיב [תהילים קט ז] בהשפטו יצא רשע. יצא צדיק אין כתיב כאן אלא בהשפטו יצא רשע. אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. א"ר בא בר כינא נסר שהוא מתוח מגג לגג אפי' רחב כמה אסור להלך עליו. למה אלא מיכן שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה. רב אמר היושב בבית מרועע עושה מלאך המות דניסטיס שלו. דכתיב [שם נה טז] ישי מות עלימו. כמה דתימר [דברים כד י] כי תשה ברעך משאת מאומה.

חמירא סכנתא מאיסורא

12. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף צא עמוד ב

תנאי היא דאיכא למ"ד אין אדם רשאי לחבל בעצמו ואיכא מ"ד אדם רשאי לחבל בעצמו מאן תנא דשמעת ליה דאמר אין אדם רשאי לחבל בעצמו אילימא האי תנא הוא דתניא ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש ר' אלעזר אומר מיד נפשותיכם אדרש את דמכם ודלמא קטלא שאני

13. תלמוד בבלי מסכת חולין דף י עמוד א

ש"מ חמירא סכנתא מאיסורא ש"מ

14. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת תרומות פרק ח הלכה ג [כלומר שאין סומכים על רוב לעניין סכנה]

ואמר ר' בא בשם רבנן דתמן שחטה וחטפו זאבים בני מיעיה כשירה שחזקת בני מעים כושר וחש לומר שמא ניקבו חזקת בני מעים כושר והכא את אמרת הכין חומר הוא בסכנת נפשות

15. פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן קעג

והנה לפי מה שכתבתי ביו"ד [סימן] ק"י [משבצות זהב טות טו, ושפתי דעת דיני ספק ספיקא אות כז - כח] ספק ספיקא במקום חזקה לא אסרינן, ומזה דן בפני יהושע בקונטרס אחרון לכתובות [אות כו] בסוגיא דפתח פתוח דספק ספיקא גרע מחזקה, וחמירא סכנתא מאיסורא דתלינן בזאב כו' וגילוי לא אוקמינן אחזקה וכדומה, אלמא לא סמכינן אחזקה בסכנה, הוא הדין ספק ספיקא לא מהני. ולמאן דאמר ספק ספיקא כרובא או עדיף מינה י"ל דמהני ספק ספיקא בסכנה כמו באיסורא. אבל חד ספק וודאי אסור, וצ"ע:

16. דרכי תשובה, יורה דעה קטז, ס [ספק הותר ברוב ובסכנה התורה לא התירה]

עיין פרי מגדים (אורח חיים, משבצות זהב, סוף סימן קעג) שהוכיח דאף שבכל איסורים אוקמינן אחזקה דתלינו בזאב וכו' אבל בסכנתא לא סמכינן אחזקה אבל בתר רטבא אזלינן גם בסכנתא עיי"ש לדרכו. אמנם יעוין בס' שערי שמחה (שער ג' סי ב') שכתב בפשיטת דבסכנה לא אזלינן בתר רובא ולא אמרינן בסכנה כל דפריש מרובא פריש ע"ש לדרכו. ועין בשות שם אריה (חלק יו"ד סימן טז) שנשאל בעבודא שנשפך רוטב של דגים על ככל לחם חם ואח"כ נתערבה הככר עם ככרות אחרות אם מותר לאכול כל הפת עם הבשר מאחר שנתבטל והשיב דלא ידע מה זה עניין חביטול ברוב א מי שיאכל ככר זו בבשר יבוא לידי סכנה ומה שכך שנתערב ברטב דבאיסור אמרה תורה אחרי רבים להטות והאיסור נתהפך להיתר אבל בסכנה לא שייך למימר כן אלא שיש לשאול אם יש היתר ליקח לאיזה ככר מהם לאכלו עם בבשר אם אמרינן כל דפריש מרובא פריש ואין כאן סכנה טבל נראה דם על זה אין לסמוך להתיר דרוב ג"כ גדר ספק הוא רק דהתורה התירה והסכנה לא שייך לומר שהתורה התירה דאכתי הוי ספק. [..] ועי בחמודי דניאל בהל' תערובות סימן ל באמצע הדיבו דפשיטא ליה שם דלא אזלינן בתר רובא בסכנתא. וע"ש עוד בחמודי דניאל שכתב דבסכנה לא אמרינן כאן נמצא כאן היה [...].

אסור לרחם על מי שמקל בסכנת נפשות

17. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק ח הלכה ח [ונפסק בטור יורה דעה רנה, ועיי' בערוה"ש רנה ב שחילק בין מי שיכול להסתדר בדוחק בלי לקחת מהצדקה לבין מי שלא יכול להסתדר]

ר' אחא בשם ר' חנינא כיני מתני' כל מי שהוא צריך ליטול ואינו נוטל הרי זה שופך דמים ואסור להתרחם עליו על נפשיה לא חייס על חורנין לא כ"ש

18. רא"ש מסכת פאה פרק ח משנה ט

מי שיש לו וכו' - ירושלמי הדא אמרה חמשים עבדין טבן ממאתן דלא עבדין פי' כמאתים. ועוד גרסינן התם ר' חמא בר חנינא כל מי שצריך ליטול ואינו נוטל הרי זה שופך דמים ואסור לרחם עליו על נפשיה לא חס כ"ש על אחרנין, ומיירי כשאינו יכול להספיק במעשה ידיו ומסגף עצמו בחיים רעים ומתני' במספיק על ידי שדוחק את עצמו במלאכה כבידה ובוטח בה' ואינו רוצה להתפרנס משל אחרים.

19. אורחות חיים דין צדקה אות ה

ירושלמי במסכת פאה כל מי שצריך ליטול ואינו נוטל כאלו שופך דמים ומתחייב בנפשו ואין לו בצערו אלא עונות וחטאות. פי' הר"י מקורבל ז"ל כגון זקן או חולה בעל יסורין או מי שיש לו בנות גדולות ואינו יכול להשיאן ולפרנסן אלא א"כ נוטל.

20. מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק כו ד"ה הוא היה

הוא היה אומר האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום ג' לאוין שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומברך ברכה שאינה כתיקונה:[2]

הסמכות להחליט בדיני פיקוח נפש, וספקות בדיני פיקוח נפש

21. תלמוד בבלי מסכת יומא דף פג עמוד א

חולה מאכילין אותו על פי בקיאין אמר רבי ינאי חולה אומר צריך ורופא אומר אינו צריך שומעין לחולה מאי טעמא לב יודע מרת נפשו פשיטא מהו דתימא רופא קים ליה טפי קא משמע לן רופא אומר צריך וחולה אומר אינו צריך שומעין לרופא מאי טעמא תונבא הוא דנקיט ליה תנן חולה מאכילין אותו על פי בקיאין על פי בקיאין אין על פי עצמו לא על פי בקיאין אין על פי בקי אחד לא הכא במאי עסקינן דאמר לא צריכנא וליספו ליה על פי בקי לא צריכא דאיכא אחרינא בהדיה דאמר לא צריך מאכילין אותו על פי בקיאין פשיטא ספק נפשות הוא וספק נפשות להקל לא צריכא דאיכא תרי אחריני בהדיה דאמרי לא צריך ואף על גב דאמר רב ספרא תרי כמאה ומאה כתרי הני מילי לענין עדות אבל לענין אומדנא בתר דעות אזלינן והני מילי לענין אומדנא דממונא אבל הכא ספק נפשות הוא והא מדקתני סיפא ואם אין שם בקיאין מאכילין אותו על פי עצמו מכלל דרישא דאמר צריך חסורי מיחסרא והכי קתני במה דברים אמורים דאמר לא צריך אני אבל אמר צריך אני אין שם בקיאין תרי אלא חד דאמר לא צריך מאכילין אותו על פי עצמו מר בר רב אשי אמר כל היכא דאמר צריך אני אפילו איכא מאה דאמרי לא צריך לדידיה שמעינן שנאמר לב יודע מרת נפשו תנן אם אין שם בקיאין מאכילין אותו על פי עצמו טעמא דליכא בקיאין הא איכא בקיאין לא הכי קאמר במה דברים אמורים דאמר לא צריך אני אבל אמר צריך אני אין שם בקיאין כלל מאכילין אותו על פי עצמו שנאמר לב יודע מרת נפשו

[2] הביאו בביאור הגר"א קטז, יט ומשמע שמצד הסכנה אסור

22. שולחן ערוך אורח חיים הלכות יום הכפורים סימן תריח

סעיף א: חולה שצריך לאכול, אם יש שם רופא בקי אפילו הוא עובד כוכבים שאומר: אם לא יאכילו אותו אפשר שיכבד עליו החולי ויסתכן, מאכילין אותו על פיו, ואין צריך לומר שמא ימות. אפילו אם החולה אומר: אינו צריך, שומעים לרופא; ואם החולה אומר: צריך אני, אפילו מאה רופאים אומרים: אינו צריך, שומעים לחולה.

סעיף ב: רופא אחד אומר: צריך, ורופא אחד אומר: אינו צריך, מאכילין אותו. הגה: והוא הדין לשנים נגד שנים, ואפילו קצתן יותר בקיאין מקצתן כנ"ל.

סעיף ג: ואם החולה ורופא אחד עמו אומרים שאינו צריך, ורופא (אחר) אומר: צריך; או שהחולה אינו אומר כלום ורופא אחד אומר: צריך, ושנים אומרים: אינו צריך, אין מאכילין אותו.

סעיף ד: אם שנים אומרים: צריך, אפילו מאה אומרים: אינו צריך, ואפילו החולה אומר עמהם שאינו צריך, מאכילים אותו מאחר ששנים אומרים: צריך. הגה: וה"ה אם החולה ורופא אחד עמו אומרים: צריך, אף על פי שמאה רופאים אומרים: אינו צריך, מאכילין אותו (טור), ולא חיישינן דהחולה אומר: צריך משום דמאמין לרופא זה שאומר: צריך (ב"י בשם מהרי"א).

23. שו"ת חת"ס (יו"ד סימן קנג) וז"ל:

גם מה שאומר הרופא אינו יהודי שיש לה מכה אין לסמוך מתרי טעמי חדא ע"כ לא פליגי ס' התרומה והריצב"א שבתשו' מיי' אלא ברופא יהודי אבל ברופא עכו"ם כתב הריצב"א להדי' דאין לסמוך אשר פיהם וכו' וצ"ל דלענין חילול שבת ויה"כ סמכי' משום דעכ"פ דבריו עושים לנו ספיקא וה"ל ספק פקוח נפש ודוחה שבת ויה"כ.

24. ביאור הלכה סימן תריח סעיף א ד"ה * חולה שצריך

ובענין מה שכתב השו"ע אפילו הוא עכו"ם כתב בספר תפארת ישראל דהאידנא יש להתיישב בדבר דבעיני ראיתי דשבקי להמנותייהו דלכל חולי קל אומרים תמיד שכשיתענה יסתכן. וכיוצא בדבריו כתב בשו"ת רמ"ץ חא"ח סימן ט"ל אות יו"ד וכן בשו"ת רוח חיים סימן תקנ"א אות ד' גם לענין רופאי ישראל שהרבה מהם חשודים לעבור על ד"ת ולחלל שבת וגם הם אינם מתענים מצד אפקירותא צ"ע רב אם יש לסמוך עליהם עי"ש ובאמת הדבר תלוי לפי ראות עיני המורה את הענין וכמו שכתב בספר מטה אפרים סימן תרי"ח אות ב' וז"ל והדבר תלוי בראות עיני המורה ובבקיאותם בעיונם בענין הזה עי"ש. ולענין אם ח"ו יש מגפה (היינו מה שקורין חאלעריע) ר"ל בעיר עיין מה שכתבנו בסימן תקע"ו בבה"ל בשם פתחי עולם לענין הד' צומות. ולענין יוה"כ עיין בח"ס ח"ו סי' ט"ו ונדפס כעת בשו"ע לעמבערג בהגהותיו אמנם בספר ראשית בכורים בדף ל"ג חולק עליו ע"ש ועיין בספר שדי חמד במערכת יו"כ סימן ג' מש"כ בזה:

שמותר לעבור עברות בשביל הצלת נפשות (וגם שאם מותר לעבור עברות להציל אחרים מותר גם לעבור עברות שלא לסכן אחרים)

25. רמב"ם הלכות שבת פרק ב, א-ג

הלכה א: דחויה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצות, לפיכך חולה

שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת על פי רופא אומן של אותו מקום, ספק שהוא צריך לחלל עליו את השבת ספק שאינו צריך, וכן אם אמר רופא לחלל עליו את השבת ורופא אחר אומר אינו צריך מחללין עליו את השבת שספק נפשות דוחה את השבת.

הלכה ב: אמדוהו ביום השבת שהוא צריך לכך וכך שמונה ימים אין אומרים נמתין עד הערב כדי שלא לחלל עליו שתי שבתות אלא מתחילין מהיום שהוא שבת ומחללין עליו אפילו מאה שבתות כל זמן שהוא צריך ויש בו סכנה או ספק סכנה מחללין, ומדליקין לו את הנר ומכבין מלפניו את הנר ושוחטין לו ואופין ומבשלין ומחמין לו חמין בין להשקותו בין לרחיצת גופו, כללו של דבר שבת לגבי חולה שיש בו סכנה הרי הוא כחול לכל הדברים שהוא צריך להן.

הלכה ג: כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גוים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר +ויקרא י"ח+ אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר +יחזקאל כ'+ וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

26. משנה ברורה סימן תריח ס"ק ה

כתבו הפוסקים אם החולה רוצה להחמיר אחר שצריך לכך עליו נאמר אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש.

27. קובץ הערות סימן מח סעיף ד

שהרי מקרא צווח ואומר ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם וכו', ולא שמענו מדת חסידות לחולה של סכנה שלא יחללו עליו את השבת, אלא המזרז משובח והמונע עצמו מתחייב בנפש,

---

פיקוח נפש דרבים

28. תלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד א

והאמר שמואל מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים אבל לא גחלת של עץ ואי סלקא דעתך סבר לה כרבי שמעון אפילו של עץ נמי בדבר שאין מתכוין סבר לה כרבי שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה סבר לה כרבי יהודה אמר רבינא הלכך קוץ ברשות הרבים מוליכו פחות פחות מארבע אמות ובכרמלית אפילו טובא

29. חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף מב עמוד א

מכבין גחלת של מתכת. פרש"י ז"ל דלא שייך כיבוי בהכי מדאורייתא ומדרבנן הוא דאסור והיכי דאיכא נזקא דרבים לא גזרו על השבות, ...אבל בהלכות גדולות מצאתי גבי גחלת של עץ לית בה היזק רבים, מאי טעמא כמה דלא כביא אית בה סומקא וקא חזו לה ולא אתי לאיתזוק בה אבל גחלת של מתכת אף על גב דאזיל סומקא קליא ולא חזו לה ואתו לאיתזוקי בה, ור' יהודה לית ליה היזק דרבים ושמואל במידי דאית ביה היזק רבים פליג עליה... **ותימה הוא איך אנו מתירים מלאכה גמורה משום היזק שלא במקום סכנת נפשות, ושמא כל היזק של רבים כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל, אבל אינו נכון שא"כ**

מנא ליה דר' יהודה גופיה לא מודה בהא, וי"ל לדבריהם עקרב שלא תשוך (לקמן קכ"א א') היזק דרבים הוא

30. שו"ת הר"ן סימן פ (שו"ת ריב"ש סימן ש"ץ)

אבל מה שהסכים בו הרא"ה דבור גמור של חול הוא שמכריזין ואומרין שכל מי שיש לו זכות וכו' שיבא ויודיע ואין ספק שהענין זר, אבל מכיון שנעשה בעצת הרא"ה ז"ל ראוי ללמד עליו זכות מן הצד שאכתוב, והוא שכבר התירו רז"ל דבור של חול בשביל צרכי רבים, ואלו צרכי רבים הם שכל דבר המזדמן תדיר אף על פי שבכל פעם ופעם הוא דבר פרטי נראה דצרכי רבים נינהו, מדתנן בריש מועד קטן [ב א] ועושין כל צרכי הרבים, ואמרו עליה בירושלמי אלו הן צרכי הרבים דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות וכו', והטעם מפני צורך הרבים הוא להעמיד המשפט (ונהוג) [ולנהוג] בדברים הללו, וכן מה ששנינו [שם /מועד קטן/ יח ב] ואלו כותבין במועד גטין ושוברין דייתיקי ומתנות וכו', כתב הר"ם במז"ל שהטעם מפני שכל אלו צרכי רבים הם, הרי נראה שהדברים המזדמנין תדיר ויש בהן תקון המדינה אף על פי שבכל פעם ופעם הם פרטיים צרכי רבים מקרו, ואף על פי ששנינו אין דנין אף על פי שהוא צרכי רבים כמו שמפורש בירושל' התם הוא משום גזרה שמא יכתוב ואין בדבר אסור דבור בלבד, אבל כל שאין אסורו אלא משום דיבור של חול בכיוצא בענין זה שהוא הווה תמיד ויש בו תקון המדינה יש לדון בו שהוא מותר (מצרכי) [מפני צרכי] רבים,

---

פיקוח נפש עתידי

31. בית יוסף אורח חיים סימן שכח

כתב רבינו ירוחם בחלק ט' (ני"ב עח ע"ב) וזה לשונו יש מי שכתב שכל דבר שאין בו סכנה עתה אף על פי שיוכל לבוא לידי סכנה אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא איסור דאורייתא:

32. שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - יורה דעה סימן רי

[...] ע"ד קונטריסו אשר שלח אלי אשר העריך מערכה בנדון השאלה שבאה עליו מק"ק לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בענין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה או אם מותר משום דאתי מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה. [...]

עוד הביא כבוד מעלתו ראיה מסוגיא דחולין דף י"א ע"ב וכ"ת משום איבוד נשמה דהאי נינווליה כו' הרי דלהציל הרוצח היה מותר לנוול ההרוג וכ"ת דשם ודאי הצלה הוא וכאן ספק הוא שירפאו הרופאים פעם אחרת ע"י כך, שם ג"כ ספק הוא שמא ימצא טריפה ועוד דגם ספק פיקוח נפש דוחה כל איסורין שבתורה חוץ מתלת. והאריך מעלתו בדבר זה. והנה בזה אמינא דלכאורה דברי הגמרא תמוהים דאיך קאמר משום איבוד נשמה דהאי נינווליה דאדרבה ע"י הניוול אנו רוצים להמית הרוצח ואם לא ננוולנו ינצל הרוצח דאמרינן טריפה הרג. ואמנם פירוש הדברים הם כך דאם אתה אומר שלא התירה התורה לנוולו א"כ על כרחך צותה

להמיתו בלי בדיקה ולא לחוש כלל לשמא טריפה הרג יותר נכון לומר שהתורה צותה והצילו העדה לחוש שמא טריפה הרג ולא להרגו בלי בדיקה ולינוול שאם התורה התירה לנוולו אין לנו לחוש לניוולו, הא חדא. ועוד דאי אמרינן שלעולם לא יהרג הרוצח בלי בדיקת הנהרג א"כ ניוול זה הוא לכבודו של הנרצח וכל מה שהוא לכבודו אין בו משום ניוול. את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש. אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות א"כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה ומשנה מפורשת ביומא דף פ"ג וכל ספק נפשות דוחה שבת ושם דף פ"ד ע"ב ולא ספק שבת זו אלא אפילו ספק שבת אחרת ע"ש. ואמנם כ"ז ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במס' חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לענין ממון שם במס' ב"ב ההיזק לפנינו אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק. וחלילה להתיר דבר זה ואפילו רופאי האומות אינן עושים נסיון בחכמת הניתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים ע"פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה א"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל. ואני הנלע"ד כתבתי. דברי הד"ש.

33. שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן שלו

תכל שנה וקלקלותיה תחל שנה ותקנותיה לידידי התו' המופלא כ"ה הרש ני' דוקס.

נתעורר מעלתו עמ"ש בנב"י תנינא חי"ד סי' ר"י עיינתי שם הנה לכאורה הו"מ לאסור בפשיטות מטעם מת ישראל אסור בהנאה מן התורה והוא איסור דאורייתא ממש [...] אלא שלפי הס"ד של השואל ההוא בנב"י הוה זה פקוח נפש שילמדו הרופאים ללמוד ממנו שורש המכה ההיא כדי שידעו להזהר ולהמציא תרופה בכיוצא בו ואם כן אפילו יהיה שאסור בהנאה מ"מ הא מתרפאים באי' הנאה ע"כ האריך הגאון זצ"ל שאין זה בכלל הצלת נפשות כיון שאין חולה לפנינו הצריך לזה ושוב ממילא גם בלי טעם דאיסור הנאה אסור לך ולא לזה ולפ"ז אי היה לפנינו חולה שיש לו מכה כיוצא בה ורוצים לנתח המת הלז לרפואתו של זה קרוב לודאי דמותר אמנם נידון שלפנינו מי שרוצה למכור עצמו בחיותו לרופאים שינתחוהו אחר מותו ללמוד ממנו הלכות הרופאים הנה זה איננו נכנס בגדר פקוח נפש כלל וכלל אם כן כל לימודי הרופאים ידחה שבת ויעיין בשאילת יעב"ץ ח"א תשובה נפלאה וכיון שאין כאן פ"נ איכא משום אי' הנאה וגם משום ניוול אם על ניוול של עצמו לא חס כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם יעיין ברמב"ן פסוק כי קללת אלקים תלוי יראה שאיננו כהבנת החצונים.

34. שו"ת בנין ציון סימן קלז

אבל לפי' ר"ת דכל הפלוגתא היא רק

אלאחר תשמיש דלפני תשמיש גם לר"מ אסור וא"כ קאמרי רבנן דאפילו לאחר תשמיש ל"צ ליתן ובזה קשה ביותר איך תכנוס לספק פקוח נפש **והנלענ"ד דטעמא דרבנן דאע"ג דכלל בידינו דאין לך דבר עומד בפני פקוח נפש ואין הולכין בפ"נ אחר הרוב זה דוקא ביש ודאי סכנת נפש לפנינו כגון בנפל עליו הגל דאז חוששין אפילו למיעוטא דמיעוטא אבל בשעתה אין כאן פקוח נפש רק שיש לחוש לסכנה הבאה בזה אזלינן בתר רובא כמו לענין איסורא דאל"כ איך מותר לירד לים ולצאת למדבר שהם מהדברים שצריכין להודות על שנצולו ואיך מותר לכתחלה לכנוס לסכנה ולעבור על ונשמרתם מאוד לנפשותיכם אע"כ כיון דבאותה שעה שהולך עדיין ליכא סכנה הולכין אחר הרוב** ועוד ראי' לזה ממה דאמרינן ברכות (דף ל"ג) אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק אמר רב ששת ל"ש אלא נחש אבל עקרב פוסק ופי' הרמב"ם בפי' המשניות וכ"כ הברטנורא כיון דנחש אינו נושך ברוב הפעמים אבל עקרב שמנהגו לנשוך תמיד פוסק והלא יקשה מה בכך דהנחש אינו נושך ברוב הפעמים הרי אין הולכין בפ"נ אחר הרוב אע"כ דה"ט כיון דכן אין כאן סכנת נפשות

35. חזון איש, אהלות כ"ב, לב

כתבו הנודע ביהודה והחתם סופר, דאם יש חולה קמן מותר לנוולו משום פיקוח נפש, אבל אין חולה קמן אסור. ואין החילוק בין איתא קמן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר, דבזמן שמתריעין עלה [אף שאין בשעה זו חולה קמן] משום חולי מהלכת, הווי ליה כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר... כמו שאין עושין כלי זיין בשבת בשעת שלום, דאם כן ביטלת כל המצוות. אלא לא מקרי ספק פיקוח נפש בדברים עתידים שבהווה אין להם כל זכר. ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות, ופעמים שמה שחשבונם להצלה מתהפך לרועץ, והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות

36. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן פ

אבל עיקר מה שיש לדון הוא לענין החזרה לביתו ממקום החולה כשהוא במקום רחוק וא"א לילך רגלי ואף אם אינו רחוק כל כך אבל הוא בלילה שיש לחוש לילך רגלי מצד הרוצחים שמצוין עתה ולהשאר שם כל השבת ואף רק זמן גדול כעד היום ואף באם כשיצטרך לשהות בזה זמן גדול יש לחוש שבני ביתו לא יניחוהו בפעם אחר וגם שהוא עצמו יתרשל, אם יש להתיר לבא בחזרה בנסיעה ברכב. וזה פשוט שבמקום ריבוי האוכלוסין שמצוי שאפשר ליארע לעוד אינשי שיש צורך גם למיכל כי לא הכינו עוד מיכל שיש צורך גדול להביא המיכל בחזרה ברכב אבל הנידון הוא כשיש עוד מיכל בהמקום שנמצאים חברי אגודת הצלה זו וגם יש עוד חברים מאגודת הצלה זו שהוא רק לענין איש זה אם רשאי לחזור בנסיעה ברכב בכלל וגם אם ליכא נכרי שאפשר לסמוך עליו מצד חשש ההתרשלות....

וגם אפשר שלצאת חוץ מד' אמות אף כשיצטרכו להיות שם כל יום השבת איכא זמנים קטנים שלא יצטרכו לעבוד במעשה הצלתם וכשיהיו אסורין לצאת מד' אמותם הוא הוספת צער על עבודתם שבאו, לזה איכא אולי גם חשש קטן דהתרשלות לא אסרו מתחלה עלייהו יציאה מד' אמות אלא נתנו להם אלפים כאנשי העיר ואם הוא בדרך שיהיה להם אלפים לכל רוח במקום שנמצאין. ואם הוא הצלה כזו שידוע היה שהוא רק לזמן קצר כגון רופא שבא לראות את החולה ולעשות סמי רפואה שידוע שכל צורך

ביאתו להפ"נ הוא זמן קצר, וכן לפייס איזה ממונה מהשלטון שכעס על איזה ישראל ורוצה לדונו בהריגה שדרך הפיוס הוא במתנה חשובה שיביא לו או ע"י מכירו שיועילו בקשותיו שהוא רק לזמן קצר, וכדומה הרבה אופני הצלות שידוע שהוא רק זמן קצר אם נאסור לחזור למקומו יש לחוש להתרשלות שבזה התירו סופן משום תחלתן. וצריך לומר דהוא משום דסתמא תנן במתני' דכל היוצאין להציל דמשמע דאיכא דבר שכולן שוין מטעם לא פלוג ולא יהיה דבר זה תלוי באומדנא דאינשי,

37. תשובת הגרש"ז אוירבאך כפי שהביאה הרב משה מרדכי פרבשטיין, אסיא נג-נד, תשנ"ד, עמ' 100

"השואל היה בחור ששירת בצבא בחיל המודיעין, שם הצליחו לעלות על רשת תקשורת של מדינה עוינת, ולפענח את הצופן שלה. תפקידו של החייל היה לעסוק בפענוח הצופן באמצעות מחשב. הפענוח היה, כמובן, כרוך בחילול שבת. טענתו למפקדיו הייתה, שבשבת ברצונו לפענח רק חלק מהשדרים, אלו שלדעתו קיימת לגביהם סבירות גבוהה שהם נוגעים לישראל...

ניגשנו יחד להגרש"ז לשאול לחוות דעתו, והוא פסק כי החייל חייב לפענח את כל השדרים... למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים, ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכל זאת יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש... למשל, 8אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000. אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו - ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה. ולפיכך פסק הגרש"ז שעל החייל לפענח את כל השדרים, כיוון שהנידון בהם הוא בטחון המדינה, אף על פי שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש"

38. תשובת הגרש"ז אוירבאך כפי שהביא הרב מרדכי הלפרין המעיין תמוז תשנ"ו

חשש רחוק בפיקוח נפש של רבים

בשנת תשנ"ב התעוררה שאלה לגבי ניתוח שלאחר המוות. מצבו של תינוק ירושלמי החל להידרדר זמן קצר אחרי שקבל חיסון נגד דלקת כבד נגיפית, והוא נפטר תוך שעות ספורות מקבלת החיסון. משרד הבריאות ביקש לבצע נתיחה שלאחר המוות כדי לברר את סיבת המוות הפתאומי, וכדי לדעת אם יש קשר בין מתן החיסון למות התינוק. כשנשאלתי לחוות דעתי עניתי שיתכן ויש כאן הצדקה הלכתית לביצוע הנתיחה, שכן אם יתברר שיש קשר בין החיסון לבין מות התינוק עשויות להיות לכך השלכות מיידיות על מניעת סכנה מתינוקות נוספים, ועל מדיניות החיסון של משרד הבריאות. אמנם הסיכוי שאכן החיסון גרם למוות הינו קטן מאד, כי מיליוני ילדים כבר קיבלו חיסון דומה בחו"ל, וגם בארץ קיבלו את החיסון אלפי תינוקות ללא תופעות לוואי משמעותיות. אע"פ כן, מדובר בחשש פיקוח נפש של רבים.

בכל פיקוח נפש אין הולכים אחר הרוב, ולגבי פיקוח נפש של רבים חוששים גם למצבים נדירים יותר תמיד קיימת האפשרות כי פס יצור מסוים נפגע בזיהום או בליקוי אחר שגרם, אולי, למות התינוק. סוכם לשאול את הגרי"ש אלישיב שליט"א. במהלך הצגת הדברים, החל

הרב אלישיב להדגיש את האפשרויות הרחוקות והסיכויים הקטנים של התועלת בניתוח. בקשתי את רשותו של הגרי"ש אלישיב וחזרתי לפניו על דברי הגרשז"א בעניין הבחור הנעדר כפי שתואר לעיל בפרקים א-ב. הגרי"ש אלישיב חייך ופסק... לגשת ולשאול את הגרש"ז אויערבאך. קיימנו את דבריו ופנינו לביתו של הגרש"ז אויערבאך. לאחר שמיעת כל הנתונים שהיו בידינו פסק הגרשז"א באופן חד משמעי שצריך לנתח את גופת התינוק משום החששות הקיימים, למרות שהיה ברור לו היטב, כפי שהוא בעצמו גם הדגיש, שמדובר בחשש רחוק. הוא חזר אז בפנינו כמה פעמים על החובה להיזהר בחשש פיקוח נפש כדי שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל.

39. שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ח

גם נראה דלכאורה לא מצינן בש"ס שהתירו חכמים מלאכה דאורייתא מפני חשש שאם לא נקל עליהם ולהתיר יתרשלו מהצלת נפשות, ורק איפכא הוא דמצינן דאין עושין מלאכות של הצלת נפשות ע"י קטנים ונכרים משום זימנין דליתנייהו ואתי ג"כ לאהדורי בתרייהו מפני הפחד מחילול שבת ויבוא מתוך כך לידי סכנה, וגם נלענ"ד דמשום הך טעמא התירו חכמים ליולדת איסורי תורה של שבת ויוהכ"פ בג' ימים הראשונים מפני שחששו שיהיו כאלה שבגלל הפחד מאיסור תורה יחמירו על עצמן לחשוש דשמא אינן צריכות לכך וירצו להמנע מחילול שבת או מלאכול ביוהכ"פ ולכן התירו לכל היולדות אפי' אם הרופא אומר שאינה צריכה ואף גם היא לא אמרה צריכה אני, אבל כמדומה שלא נזכר בש"ס החשש שיעבור אדם על לא תעמוד על דם רעך ויתרשל מהצלת נפשות, והא דמצינו בקדוש החודש דחששו לכך היינו שמפני הצער יבואו גם לחשוב דמסתמא יש גם עדים אחרים שיעידו ואתי לאימנועי אבל לא מצינן דחיישינן לרשלנות גם ביודע שצריכים לעדותו, גם נראה דאם נחשוש לרשלנות היינו צריכים להתיר לרופא גם להדליק נר בשבת כדי למצוא את בגדיו המיוחדים לו בגלל החשש שמא יתרשל בפעם אחרת מלבוא מפני שיתבייש לצאת בלי בגדיו המגוהצים, וכמו כן צריכים גם להתיר לרופא הנקרא לחולה ביוהכ"פ לאכול וגם לנסוע גם כשאין שום צורך לכך כיון שבגלל הצום ודאי קשה לו קצת ואם לא נתיר יחפש אח"כ אמתלא מלילך לחולה, ומסתבר שההיתר צריך להיות באופן כללי לכלם כי אם רק למי שידרוש הרי יראה בעיני הבריות כקל דעת ומשום כסופא יבוא להתרשל בפעם אחרת, וכמו שהתירו באופן כללי אלפים אמה לכל רוח ללא שום סייג כך גם זה וכמו שכתבנו קודם מהמהרי"ל דיסקין בקו"א או ה' סוף סעיף ל"ד דמשום כיסופא דעניים התירו איסור תורה גם לעשירים משום דחשיב כפקו"נ עיין שם. עכ"פ נראה דמלבד מה שמבואר בש"ס מפורש גם בשו"ע סי' ת"ז דהא דחוזרים בשבת למקומם גם אם רחוק יותר מאלפים אמה הוא רק כשמפחדים לשבות במקום שהצילו ולא בבא להצילם מן הנהר או מן המפולת וה"ה נמי ברופא דאין לו שום פחד להשאר כל השבת במקום שהציל.

חובת ההבדלה בשעת סכנת המגפה

40. במדבר פרק טז, כא

הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת ואכלה אותם כרגע

41. רבינו בחיי במדבר פרק טז[3]

ומה שהוצרך לומר "הבדלו" והקב"ה יש בידו להמית ולהחיות ולא היה צריך הבדל אצלו, שהרי יכול הוא להמית את הרבים ולהציל את היחיד בתוכם, וכמו שאמרו רז"ל: שנים ושלשה היו מתכסים בטלית אחד השנים מתים והאמצעי נצול, וכענין שכתוב: (תהלים צא, ז) "יפול מצדך אלף ורבבה מימנך אליך לא יגש". וא"כ מה צורך לומר "הבדלו". אלא כדי שלא ידבק בהם האויר הרע שבמכת הדבר, כענין האמור באשתו של לוט: (בראשית יט, כו) "ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח". או מטעם שאמרו רז"ל: (ב"ק ס א) כשמדת הדין מתוחה אינו מבחין בין צדיק לרשע. או אפשר לומר שאמר כן לכבוד הצדיקים, שהקב"ה לא ישלח ידו בהם בעוד שהצדיקים ביניהם.

לקט מקורות בחובת ההתנהגות בשעת מגפה

1. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף ס עמוד ב

ת"ר דבר בעיר כנס רגליך שנאמר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר ואומר לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך ואומר מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה מאי ואומר וכי תימא ה"מ בליליא אבל ביממא לא תא שמע לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך וכי תימא ה"מ [היכא] דליכא אימה מגואי אבל היכא דאיכא אימה מגואי כי נפיק יתיב ביני אינשי בצוותא בעלמא טפי מעלי ת"ש מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה אף על גב דמחדרים אימה מחוץ תשכל חרב רבא בעידן רתחא הוי סכר כוי דכתי' כי עלה מות בחלונינו ת"ר רעב בעיר פזר רגליך שנא' ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה [לגור] (ויגר) שם ואומר אם אמרנו נבא העיר והרעב בעיר ומתנו שם מאי ואומר וכי תימא ה"מ היכא דליכא ספק נפשות אבל היכא דאיכא ספק נפשות לא ת"ש לכו ונפלה אל מחנה ארם אם יחיונו נחיה ת"ר דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע הדרך מפני שמלאך המות מהלך באמצע הדרכים דכיון דיהיבא ליה רשותא מסגי להדיא שלום בעיר אל יהלך בצדי דרכים דכיון דלית ליה רשותא מחבי חבויי ומסגי ת"ר דבר בעיר אל יכנס אדם יחיד לבית הכנסת שמלאך המות מפקיד שם כליו וה"מ היכא דלא קרו ביה דרדקי ולא מצלו ביה עשרה

2. שו"ת הרשב"ש סימן קצה

שאלת. הניסה בימי דבר ממקום למקום אם תועיל לאדם או לא, שאם נכתב בראש השנה למיתה מה תועילנו הניסה, ואם נכתב לחיים לא תזיקנו העמידה.

תשובה. כל אדם יש לו קץ קצוב מספר ימי חייו, [...] וחכמי המחקר מודים בו ונותנים טעם בדבר, [...] והבטיחה התורה להוסיף בחיי האדם מצד השכר, וייעדה למעט מצד העונש, וזה מבואר הרבה

[3] הובא ברעק"א יור"ד קטז ומוכח שזה חלק מדין הזהירות מהסכנה

בתורה [...]

על כן אני אומר לפי קוצר שכלי, מי שאין בידו עבירה מחייבת מיתה וקוצר ימים מהעקר נשאר על הקץ הקצוב מספר ימי חייו, ובראש השנה אינו נדון לא בחיים ולא במות, אבל נשאר על הקץ הקצוב ובתום קצו ימות אם אין לו מצוה מחייבת אריכות ימיו, וזו היא מיתה בלא חטא. אף על פי שאמרו ז"ל בפרק במה בהמה אין מיתה בלא חטא, אינו מאמר מוסכם, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל בשער הגמול [...]

אבל בעל הקץ הקצוב [...] נשאר בחק האפשר במיתת מגפה ובמיתת מלחמה ודומיהם או מיתה טבעית על ידי רוע הנהגה, וזהו שאמר עליו החכם ויש נספה בלא משפט, [...]ואותן שלא נכתבו בראש השנה בבריאות אם פשעו בעצמם יבואו לידי חולי, [...] וכן מה שאמרו ז"ל בפ"ק דשבת ובפרקא דחסידי לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה,

[...] ואף על פי שנכתבה בראש השנה נפילת החרב והמגפה על הכלל, [...] אבל יש יחידים שאפשר שלא נכתבו לא בחרב ולא במגפה לפי שלא היתה להם עבירה מחייבת, ולפיכך תועיל הניסה מהחרב והשמירה מהמלחמה לפי שלא נכתבו בה בראש השנה ונשארו בחק האפשר. וכן תועיל ההנהגה הטובה בשמירת הבריאות ובהסרה מן החולי, [...] וכן תועיל השמירה מהמגפה והניסה ממנה. ואמרו ז"ל בפרק הכונס דבר בעיר כנס רגלך ורבא בעידן רתחא הוה סכר כווי, כלומר בשעת המגפה סוכר החלונות. ואמרו שם דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע דרכים ודבר בעיר אל יהלך אדם לבית הכנסת יחידי, לפי שלא נכתב בר"ה במיתת מגפה ונשאר בחק האפשר. שאם לא תאמר כן אלא שהכל נגזר בר"ה על כל יחיד ויחיד, א"כ אין שם דבר בחק האפשר וזה שנכתב לחיים לא יצטרך לשמירה וזה שנכתב למות לא תועילנו שמירה ואין שם חלוקה שלישית, ומה זה שהיו נשמרים רבותינו ז"ל ומצווים על השמירה מהמגפה, וגדולי חכמינו ז"ל היו בורחים ממנה כמו ששמענו הרב רבינו נסים ז"ל שברח ממנה פעמים. אלא לפי שהדבר תלוי בחק האפשר ואולי זה האיש לא נכתב בראש השנה לא בחיים ולא במות ונשאר על קצו, ונשתנה האויר ואפשר שיוסיף רבוי בחום הטבעי שזה הוא סבת הדבר והנגף, אם אפשר לתקן האויר או לנוס ממנה יועיל לו התקון ומועיל לו הניסה,

[...] וכדי לברר הענין יפה אמשול משל למה הדבר דומה, למלך שסרחה עליו מדינה ובה קצת אוהבים ובה מורדים הרבה לעיני השמש, ואנשים בה מעט שלא עבדו ולא מרדו, ובא המלך וצר על המדינה ותפסה, וצוה להשמיד ולהרוג המורדים והפושעים ולהציל להעובדים. וקצת מורדים ברחו ונתחבאו וצוה עליהם לתפשם ממטמונם ולאבדם. והעובדים הצילם ואשר לא עבדו ולא מרדו אם נסו ונמלטו, ואם יצאו בשעת מלחמה מתו. כן הדבר הזה, העובדים שנכתבו בראש השנה לחיים נצולו, והמורדים שנכתבו למיתה אם יסתרו במסתרים ובקרקע הים משם יצוה הנחש ונשכם ולא תועיל להם שמירה ולא ניסה. וזהו שתמצא שהרבה נסים מן המגפה, ובמקום שברחו שם ימותו או בחזרתם ימותו לפי שכבר נכתבו למיתה. ואשר לא עבדו ולא מרדו הם אותם שלא נכתבו לא לחיים ולא למות שלא הגיע קצם ונשארו בחק האפשר, אם סדרו הנהגתם או ברחו נצולו, ואם נשארו ולא סדרו הנהגתם אפשר שימותו, ועליהם נאמר חבי כמעט רגע וגו'. וזהו ג"כ והכרתי ממך צדיק ורשע, הרשע הוא הנכתב למיתה, והצדיק הוא שלא נכתב

לא לחיים ולא למות שעדיין לא הגיע קצו. זה נ"ל בזה הענין [...]

ואחר שנמשך הענין עד כאן אשוב לברר מה שכתבתי למעלה מפרק הכונס, רבה בעידן רתחא הוה סכיר כווי דכתיב כי עלה מות בחלוננו, פירוש שרבה היה סובר מה שסברו הרופאים בזה כי האויר הנכנס מהחלון הוא יותר מזיק לפי שהוא נכנס דק והוא נכנס באברים. ומה שאמרו ג"כ דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע הדרכים שלום בעיר אל יהלך אדם בצדי הדרכים, הכונה בזה כי בשעת הבריאות צריך אדם להשוות הנהגתו ולאחוז במצוע במאכלו ובמשקהו ובמלבושיו ובשינתו ובקיצתו בהקרתו ובהעצרו וברחיצתו ובאויר המקיף בו ובתנועתו ובמנוחתו ובתנועותיו הנפשיות, כלומר בשמחתו ובאנחתו בכעסו וברצונו ובשאר דברים ההכרחיים לגוף האדם ללכת באמצעם לא ריבוי ולא מיעוט, אבל בימות המגפה צריך להזהר בתכלית השמירה, ושיוסיף בהנהגתו לנקות המותרים, ושלא להרבות במזון, ושיאכל דברים טובי האיכות ומעטי הכמות, וירבה המנוחה וירחיק היגיעה, וירבה מהמנוחים הטובים, וירחיק האנחה וירבה השמחה, כל זה בקצה אחד מהקצוות ולא יספיק בזה המצוע בלבד, וזהו אל יהלך אדם באמצע הדרכים אלא בקצה האחרון, וכל זה הוא ענין טבעי [...]

3. ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ו סימן כו

כו. דין דבר בעיר, קודם שנתחזק מחויב לברוח, ואחר שנתחזק יכנוס רגליו לביתו:

מסקינן בסוגיא (ס' ע"ב). ת"ר דבר בעיר כנס רגליך. שנאמר (שמות י"ב, כ"ב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. ולאו דוקא בלילה, אלא אפי' ביממא. שנאמר (ישעיה כ"ו, כ"ו) לך עמי בא בחדריך וסגור דלתיך בעדך. ורבא נמי, בעידן ריתחא של מקום, והוא הדבר, היה סותם החלונות, כדי שלא יכנס בהן אויר המעופש. וסמוך אקרא שנאמר (ירמיה ט', כ') כי עלה מות בחלונינו. ותנו נמי רבנן, דבר בעיר, אל יהלך אדם באמצע הדרך. מפני שמלאך המות מהלך באמצע הדרכים. כיון דאיתייהב ליה רשותא הולך להדיא. שלום בעיר, אל יהלך בצידי דרכים, כיון דלית ליה רשותא, הוא מחבה עצמו. ונראה דסיפא דברייתא איירי דוקא בלילה. אבל ביממא לא שכיח מזיקים, כדאיתא לעיל בסוגיא. ואעפ"י דרישא איירי אפילו ביממא. היינו משום דלענין דבר אין חילוק בין יממא ללילה, כדאיתא לעיל. מה שאין כן בלא דבר, דליכא סכנה כלל ביממא.

ועוד מסקינן, רעב בעיר פזר רגליך. שנאמר (בראשית י"ב, י') ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה. מכאן יש רוצים לדקדק, דבדבר אין אומרים פזר רגליך, ואסור לברוח. וגם כן אסור משום סכנה. דהא אמרינן כנס רגליך, ואל יהלך באמצע דרכים. וא"כ איך יברח. ועוד אמרינן בפרק זה בורר (סנהדרין כ"ט ע"א) שב שנין הוה מותנא, ואינש בלא זימנא לא שכיב. אמנם מצאתי כתוב (תשובות מהרי"ל סימן נ') בשם הגדולים בעלי הוראה דשרי. וזהו תוכן דבריהם. ומהא דפרק זה בורר אין ראיה. דאינו אלא משל בעלמא. דהא בפ"ק דחגיגה (ד' ע"ב) אמרינן יש נספה בלא משפט (משלי י"ד, כ"ג) כגון הא דא"ל [מלאך המות] לשלוחיה אייתי לי מריה דמגדלי נשיא, כדאיתא התם, אלמא דטעה שלוחיה. כ"ש היכא דאיתיהב ליה רשותא להדיא, ואינו מבחין בין טוב לרע. כדדרשינן מאל תצאו איש מפתח ביתו וגו', וטעמא רבה איכא לדבר דראוי לברוח, דפעם אחת נגזר על עיר אחת או מדינה אחת, וזכר לדבר כתיב (ירמיה כ"א, ט') היוצא מן העיר והיתה לו לנפשו

לשלל. וכתיב (עמוס ד', ז') והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר. ואם כן ה"ה לכל שארי מיני פורענות המתרגשות ובאות לעולם. ומ"מ אם יש בידו להציל בגופו ובממונו, חלילה שימנע עצמו, ויפרוש מצרת הציבור, ולא יראה בנחמת ציון. ואם ח"ו ליכא נפקותא ביה. כל כה"ג אמרינן (שבת ל"ב ע"א) אל יעמוד אדם במקום סכנה. ואמרינן (ברכות נ"ה ע"א) ג' דברים מזכירין עונותיו של אדם קיר נטוי כו', וכל סכנה כקיר נטוי דומה. וכן ראינו גדולים שהלכו וברחו למקום אחר.

והא דאמרינן כנס רגליך כו'. היינו אחר שהתחיל הדבר, ונתחזק, ואיתייהב ליה רשותא להלוך בהדיא, יש לכנוס. ואמרינן נמי (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד) כל הדרכים בחזקת סכנה. א"כ אין טוב לברוח, בפרט אחר שנתחזק הדבר, יש סכנה לבורחים בין האומות יותר מן הדבר, כאשר בעו"ה ידוע. אבל מתחלה טוב לברוח. ורבא דלא ברח, צ"ל אפשר דלא מסתייע ליה מילתא. ואמרינן נמי במסכת תענית (כ"א ע"ב) איכא מותני בחזירי גזור תעניתא, משום בני מעייהו, דדמי לאינשי. כל זה מורה אהא דאמרינן אינו מבחין בין טוב לרע. וכן מוכח בספר חסידים שיסד הרוק"ח, דטוב לברוח. ועוד טעמא איכא לדבר, משום חשש ביעותות. ומהאי טעמא נמצא בתשובה, שאין צריכים אבילים להתאבל ולישב על הארץ, בשינוי האויר. וכן נוהגין בארץ לומברדי"א, וכן שמעתי עדיין נוהגין במקומות ידועים. הילכך נראה, אם בא דבר לעיר מחויב לברוח, אם יש סיפוק בידו. אם לא מי שהוציא כבר דבר ונתרפא. שאומרים העולם שאין חשש לו:

4. שולחן ערוך יורה דעה הלכות מאכלי עובדי כוכבים סימן קטז סעיף ה (הגה"ה הרמ"א)

[...] וכן יזהר מכל דברים המביאים לידי סכנה, כי סכנתא חמירא מאיסורא ויש לחוש יותר לספק סכנה מלספק איסור, ולכן אסור לילך בכל מקום סכנה כמו תחת קיר נטוי או יחידי בלילה, [...] עוד כתבו שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר, ויש לצאת מן העיר בתחלת הדבר, ולא בסופו (תשובת מהרי"ל סי' מ"א). וכל אלו הדברים הם משום סכנה, ושומר נפשו ירחק מהם ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו בכל כיוצא בזה.

5. שו"ת מהרי"ל סימן מא

[וזאת השיב להח"ר ליווא במוצאי יום מנוחה, ימצאוך פדות ורווחה, ידיד הח"ר יודה שי'.

תמיהני שהנחת הרים גדולי', וירדת לעמקים ושפלים. ואולי באת לתהות בקנקני והנה תמצאנו ריקן מחדש ומתוקן. ואי לא דמתחזי כיוהרא לא השבתי, אך לאהבת' אחרוט שורתיים, אך לא הלכה למעשה דלאו בר הכי אנא, לא בחכמה ולא בשנים, אלא דרך משא ומתן בעלמא]

מה דכתב מר דנראה שהוא איסור' לברוח כו', פרק זה בורר אמרינן שב שני הוה מותנא ואיניש בלא זימנ' לא שכיב, משמע קצת דאין לברוח. אמנם נראה דאינו אלא משל בעלמא דאמרי אינשי, דפרק קמא דחגיגה אמרינ' דיש נספה בלא משפט כי הא דאמר ליה לשלוחי זיל אייתי לי מרים מגדלא נשיא כו' כדאית', אלמא דטעי שלוחי, כל שכן כהאי גוונא דאיתיהיב ליה רשותא ודרשינן מלא תצאו וגו' כיון שניתן רשות למשחית כו'. ומהאי טעמא רגילין לברוח.

וכן מוכח בספר חסידים שיסד הרוקח דטוב לברוח, וטעמא רבה איכא דזימנין נגזר על עיר אחת או מדינה אחת. וזכר לדבר כתיב היוצא מן העיר והיתה לו נפשו

לשלל, וכתיב (על) [ועל] עיר אחת [לא] אמטיר וגו'. וה"ה לשאר מיני פורעניות המתרגשות וגם משום ביעתותא, דמהאי טעמא נמצא בתשובה שאין צריך להתאבל בעידן ריתחא וכן נוהגים בארץ לומברדי"א. ואמרינן נמי אל יעמוד אדם במקום סכנה כו', ואמרינן נמי ג' דברים מזכירין עוונותיו של אדם קיר נטוי וכו'. מכל הני מורה דאין טוב לעמוד במקום סכנה כו'. וכן ראיתי גדולים שהלכו למקום אחר.

והא דאמרינן פרק הכונס כנוס רגלך ויליף מקראי טובא, שמעתי מפי מה"ר שלום שי' דלאחר שהתחיל ונתחזק ואיתיהיב ליה רשותא למסגי להדיא יש לכנוס רגליו. ואמרינן נמי כל הדרכים בחזקת סכנה, אבל מתחלה טוב הוא לברוח. ובמסכ' תענית [אמרינן] איכא מותא בי חוזאי גזרינ' תענית' אף על גב דמרחקי' טוב' דשכיח' שיירת'. ואיתא נמי התם אמר ליה לשמואל איכא מותא בחזירי גזרינ' תענית' דדמייא מעייהו לבני אינשי. וכל זה מורה אהא דאמרינן אינו מבחין כו', על כן נראה דאין כאן שום איסור

ב ועל אודות המלמד, אם היה כך כשברח בעל הבית עדיין היה מוצא המלמד להשכיר עצמו אין לו אלא תרעומת, כדאיתא בפרק האומנין עד שלא התחילו במלאכה כו' ופר"י לאו דווקא אלא בעוד מוצאים להשכיר. ואם לא מצא להשכיר עצמו, צריך לדקדק אי הוה בעניין זה דה"ל למלמד לאסוקי אדעתיה אונס הזה, כגון שהתחיל קצת בעת השכירות או רגילות לברוח ממקומו' הסמוכו' ששם התחיל הפורענות כיון דשכיחי שיירות כדפי' לעיל איבעי ליה לאסוקי אדעתיה ולאתנויי ואי לא מתנה פסידא דמלמד, או אם הוה בענין זה שבעל הבית והמלמד לא הוה להו לאסוקי אדעתייהו כגון שהתחיל באמצע הזמן פתאום ובכל פרווהא לא היה דבר בעת השכירות, הא נמי פסידא דמלמד. אבל אי בעל הבית הוה ליה לאסוקי אדעתיה ולא המלמד כגון שהוא נכרי ואינו יודע טיבת העיר והמדינה ובעל הבית יודע, אז הוה פסידא דבעל הבית, כל זה הסכימו רוב רבותי' ז"ל. ומלשונך משמע שהנער לא מת ולא חלה וגם המלמד לא קבל כלום משכירותו, על כן לא חילקתי בהאי דינא.

ואם נפשך לומר שלא יחשב אונס כיון שהנער לא היה בורח מעצמו אם לא שיבריחנו אביו, נראה דהא ליתא כיון דאי הי' דעת בנער לא היה נשאר במקום סכנה, ואמרינן נמי בעידן ריתחא ענשינן אפי' אעשה, ואמרו רבותינו ז"ל קטנים נתפשים בעון הדור ובעון אבותיהם וילפינן מקראי נמי דכתיב את גדיותיך וגו' גדיים המתמשכנים על הרועים. ופשיטא דאנן סהדי אם הי' יודע כל זה לא היה נשאר, ע"כ מוטל על אביו להבריחו להצילו, והוה כמו הוא אומר אינו צריך ורופא אומר צריך

נא מו' ידעתי כי לא נכחד ממך [מ"מ גיליתי אליך עניות דעתי, אך אני מזהירך שלא תסמוך עלי בכלל אפי' לסניף בעלמא ואפי' שיבא מכשורא לא לימטי', ואתה בר אוריין ומוריין תרצן ודחיין] ושלום כנ' הקטן יעקב הלוי.

6. שולחן ערוך אורח חיים הלכות תענית סימן תקעו

סעיף א: כשם שמתענים ומתריעים על הגשמים כך היו מתענים על שאר הצרות; כגון כותים שבאו לערוך מלחמה עם ישראל, או ליטול מהם מס, או ליקח מידם ארץ, או לגזור עליהם צרה אפילו במצוה קלה, הרי אלו מתענין ומתריעין עד שירוחמו; וכל הערים שסביבותיהם מתענים אבל אין מתריעין, אא"כ תקעו

להתקבץ לעזרתם; ואפילו לא באו אלא לעבור דרך ארצם, שאין להם מלחמה עמהם אלא על כותים אחרים, ועוברים על מקום ישראל מתענין ומתריעין.

סעיף ב: וכן על הדבר. איזהו דבר, עיר שיש בה ת"ק רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה, הרי זה דבר. יצאו ביום א' או בד' ימים, אין זה דבר. היו בה אלף ויצאו ממנו ששה מתים בג' ימים זה אחר זה, הרי זה דבר. יצאו ביום אחד או בארבעה ימים, אין זה דבר; וכן לפי חשבון זה; ואין הנשים והקטנים וזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מנין אנשי המדינה לענין זה; היה דבר בארץ ישראל, מתענין שאר גליות עליהם (ודוקא דאיכא דבר בכולה ולא במקצתה) (ר"ן פ"ג דתענית). היה דבר במדינה, ושיירות הולכות ובאות ממנה למדינה אחרת, שתיהן מתענות אף על פי שהן רחוקות זו מזו.

סעיף ג: ואם היה דבר בחזירים, מתענין, מפני שמעיהם דומים לשל בני אדם; וכל שכן אם היה דבר בעכו"ם ולא בישראל, שמתענים.

סעיף ה: וכן מתענין על החולאים. כיצד, הרי שירד חולי אחד לאנשים הרבה באותה העיר, כגון אסכרה (פירוש חולי סוגר הגרון מענין ויסכרו מעינות תהום) (בראשית ז, ב) או חרחור וכיוצא בהם, והיו מתים מאותו חולי, הרי זה צרת צבור וגחלוזרין עליה תענית ומתריעין. וכן חכוך לח הרי הוא כשחין פורח, ואם פשט ברוב הצבור מתענין ומתריעין עליו; אבל חכוך יבש, צועקים עליו בלבד. הגה: ובאלו חולאים אינן צריכין שימותו בשלשה ימים זה אחר זה, כמו בדבר שהוא בא מכח שינוי אויר, אלא מתענים ומתריעים על אלו החלאים מיד (בית יוסף).

7. ר' ישעיהו הלוי הורביץ, של"ה, שער האותיות, אות ד, יד

ובפרק הכונס צאן לדיר (ב"ק ס, ב) הזהירו שם על דבר בעיר ועל רעב בעיר כו' ע"ש. וכתב רמ"א בטור יורה דעה סימן קט"ז (ה) שיש לברוח מן העיר כשדבר בעיר ויש לצאת מן העיר בתחילת הדבר ולא בסופו (שו"ת מהרי"ל סימן מא) וכל אלו הדברים הם משום סכנה ושומר נפשו ירחק מהם, עד כאן. וכן נוהגין העולם. ואני תמה אודות מכת האבעבועות קטנות ההולכת בין התינוקות הנקרא בלאטר"ן בלשון אשכנז בר מינן למה אין נזהרין להבריח התינוקות ולצאת מן העיר, ובוודאי עתידין האבות ליתן דין על מיתת יונקי שדיים שלא חטאו וגמולי חלב שלא פשעו שמתו בחולי זה ולא ישו אבותיהם להבריחם על כן, כל איש ירא אלוקים יהיה ירא וחרד על כל צרה שלא תבוא.

8. מגן אברהם על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תענית סימן תקעו סעיף ה

על החולאים - וה"ה כשאבעבועות פורחי' בתינוקות ומתים יש לגזור תעני' וכבר חבר הגאון מוהר"ר משה סליחה ע"ז ובשל"ה כ' דכל אחד יבריח בניו מן העיר בעת הזאת ואם לא עשו זאת הן חייבין בנפשותם:

9. משנה ברורה על שולחן ערוך אורח חיים הלכות תענית סימן תקעו ס"ק יד

החולאים - וה"ה כשאבעבועות פורחים בתינוקות ומתים יש לגזור תענית וכבר נדפס סליחה על תחלואי ילדים ובשל"ה כתב דכל אחד יבריח בניו מן העיר בעת הזאת דהיא מחלה המתדבקת:

10. ערוך השולחן אורח חיים סימן תקעו, סעיף יב

כתבו בגדולים דכשאבעבועות שקורין פקי"ן פורחים בתינוקות ומתים יש לגזור תענית וכל אחד מחוייב להרחיק מן העיר בניו ובנותיו הקטנים ואם לא עשה כן ה"ז מתחייב בנפשם [מג"א סק"ג בשם השל"ה] ובגמ' איתא דבר בעיר כנס רגליך [ב"ק ס':] אך האבעבועות הוי מחלה מתדבקת ולכן החוב להרחיקם מן העיר ועכשיו אין זה מצוי כי זה כק"ן שנים המציאו הרופאים להעמיד לכל קטן וקטנה בני שנה או יותר קו"י פאקי"ן ועי"ז נמלטים ממחלה זו כידוע ועכשיו שכיחי בילדים מחלה שקורין דיפטערי"ט והוא מין אסכרה שמחניק הגרון ונ"ל שאם חלילה המחלה מתרבה בעיר יש לגזור תענית:

11. מור וקציעה סימן תקעו ד"ה שם. מפני שהן

כמ"ש רז"ל מזה [ב"ק ס, א]. וציוו [דבר בעיר] כנס רגליך [רעב בעיר] פזר רגליך. הרי בפירוש דל"ש פגעה מה"ד בגוים או בישראל צריכין שמירה שלא ילקו בחברתם, מאחר שניתנה רשות אינו מבחין כשוכנים יחד וכה"א [בראשית יט, טו] פן תספה בעון העיר, [במדבר טז, כו] פן תספו בכל חטאתם, ושנוי בנביאים [שמואל א' טו, ו] סורו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו. מכל זה למדנו אוי לרשע אוי לשכנו, ל"ש שכן גוי, או שכן ישראל. וכיון שהשכן נכוה, אם אינו בורח ופורש ממנו, א"כ בהכרח צריך זעקה ורחמים. ע"כ ודאי דבר פשוט הוא להתענות, לא בלבד כשפשטה המכה בגוים שאנו שרוים ביניהם, אפילו לא היה מהדין מ"מ ראוי לעשות כן מפני דרכי שלום, אלא אף במקום אחר כשיש לחוש למכה מהלכת, אפי' ברחוק מקום נכון להחמיר להקדים רפואה למכה, וברור הדבר.

12. שו"ת הרמ"א סימן כ

עזרי מעם ה' יתברך עושה שמים וארץ והוא יעזרני לעשות חיל ויצילני משגיאה.

שאלה ראובן שהשכיר ביתו לשמעון לזמן אחד שידור אצלו בביתו, ונגמר קנין השכירות כמנהג העיר שלא היה אחד מהן יכול לחזור, וקודם כניסת שמעון לבית חלתה אשת שמעון חולי הקדחת שקורין גע"ל זוכ"ט בל"א ל"ע ובהגיע זמן כניסת שמעון לחדרו ראובן מעכב עליו באמרו שאדעתא דהכי לא השכיר לו ביתו, שיקבל אצלו אשתו החולנית חולי כזה שהוא חולי מתדבק. וע"י אונס זה רוצה ראובן לחזור משכירותו ולא רצה לקבל שמעון בביתו.

תשובה, תחלה אומר שזה פשוט, שמאחר שנגמר השכירות כמנהג העיר מיקרי קנין גמור כאילו שכרו וקנאו בכסף ובשטר ובחזקה. כי כמו שלענין מקח וממכר אמרו פרק איזהו נשך אמר רב פפא סיטומתא קניא [...]

ומעתה אומר מאחר שנגמר ביניהם קנין השכירות ואין אחד מהם יכול לחזור, גם טענת אונס לא מהני כלל [...] ומעתה הואיל ולא אזלינן בתר אומדנא דדעתא לענין נפל הבית, דהרי המשכיר אין לו לדור וצריך לדור מבחוץ כמו שפירש רש"י שם על הא דאמרינן לא עדיפת מינאי, וכתב שם: הואיל והגיע זמנו יכול להוציאו וא"ל הרי לא באת לי אלי אלא מחמת שלא הודעתיך שאין חפצי בך עוד, וא"ת אינך מוצא בית לשכור גם אני לא היה לי להודיעך שלא ידעתי שיפול ביתי וגם אני איני מוצא בית לשכור ולא טוב שתדור אתה מבפנים ואני מבחוץ. הרי משמע אילו היה תוך זמנו של שוכר לא היה יכול להוציאו אף שמשכיר היה צריך

לדור מבחוץ. וא"כ כ"ש בנדון דידן אין האונס אלא שאין המשכיר רוצה לדור אצל החולה ואם ירצה יכול לדור בחוץ, שאין יכול להוציא השוכר מביתו ולחזור בשכירתו מטעם זה [...] כ"ש בנדון דידן אף על גב דלא ניחא ליה להשכיר באשתו חולנית ודמיא עליה גם כן כאריא ארבא, מ"מ לא יכול להוציאו הואיל והשכיר לו סתם תחילה. ותדע, שהרי המנהג פשוט שאילו חלה השוכר לאחר שנכנס בבית ראובן שלא היה יכול להוציאו, אם כן רואים דטעמא הוא מאחר שהשכיר לו סתם לא יוכל למימר דמית עלי כאריא ארבא.

[...] ואין לבעל דין לחלוק ולומר דכל זה מיירי שכבר נכנס השוכר בבית שכירותו ואז הוא בחזקת שוכר ולכן אין יכול להוציאו בטענת אונס או כה"ג, אבל קודם שנכנס בבית שעדיין הבית בחזקת המשכיר יכול לומר איני מקבלך מטעם זה. וכן משמע קצת הלשון שכתבו המפרשים אין יכול לחזור להוציאו תוך זמנו. ויש קצת ראייה לחלק כה"ג מהא דאיתא בכתובות פרק מי שהיה נשוי ופ"ק דב"ק: אמר אביי ראובן שמכר שדה לשמעון ויצאו עליו עסיקין עד שלא החזיק בה יכול לחזור בו משהחזיק בה אינו יכול לחזור בו, מאימתי הוי חזקה מכי דייש אמצרי. ופירשו שם התוס' דמיירי שכבר קנאו בקנין גמור, אם יצאו עליו עוררין יכול לחזור בו כל זמן שלא הלך אמצרי השדה והיינו דייש אמצרי כו'. וא"כ נאמר בכה"ג כאן דכל זמן שלא נכנס השוכר לתוך ביתו דאדעתא דמשכיר שלא יקבלנו כו'. כל זה אינו כלום מכמה ראיות. חדא ממקום שבאנו, וזה דאף שם דבעינן דייש אמצרי כו' ואמרינן דדעתו של אדם לחזור עד דדייש אמצרי, לא יוכל לחזור רק בערעור שהיה בשעת המקח אבל לא באונס שנולד אח"כ, מטעם שכתב הטור סימן רכ"ו וז"ל: ואם לא הלך על מצרי השדה לאחר שיצא הקול יכול לעכב המעות, דכיון שיש עליו עוררין הוי כמו מקח טעות והוי כמו שאר מומין למהוי מקח טעות כו'. משמע דלא יוכל לחזור אלא משום דעיקר המקח אינו, והוי מקח טעות דבטל מעיקרו הואיל ובשעת המקח היה בו מום זה. אבל אינו יכול לחזור מטעמא דנאמר אדעתא דהכי לא קנה, אם ערערו עליו אחר כך, וכן כתבו שם בהדיא התוספות והגהות אשר"י, וז"ל: דוקא עוררים אבל אונסים אפילו באחריות נמי אין יכול לחזור דמזלו גרם. הרי כתבו בהדיא דאם אירע אונס אף קודם דדייש אמצרי אינו יכול לחזור, וה"ה כאן דנאמר מזלו גרם.

ולא דמיא אלא לאשה שנתארסה ונולדו בה מומין דאמרינן נסתחפה שדהו כדאיתא פרק המדיר, דאע"ג דעדיין היא בבית אביה לא יוכל לומר דאדעתא דהכי לא קדשתיך. [...] ועוד ראייה דאין לחלק בין נכנס השוכר ללא נכנס, דהרי הקרקע בחזקת המשכיר קיימא אף כשדר בה השוכר כמו שמוכיח למטה אי"ה, א"כ מאחר שאילו נכנס בה השוכר פשוט המנהג והוא כדין כמו שבירדנו לעיל שאין המשכיר יכול להוציאו אף על גב דקרקע בחזקת בעליה קיימא, הוא הדין קודם שנכנס בה מאחר שכבר נגמר קניין השכירות.

וראייה דקרקע בחזקת המשכיר קיימא אף לאחר שנכנס השוכר מהא דאיתא פרק השואל: השכיר לו לחדשים ונתעברה השנה נתעברה למשכיר כו'. ואמרינן בגמרא: אמר שמואל ובבא באמצע החדש עסקינן, אבל בא בתחלת החדש כולו למשכיר בסוף החדש כולו לשוכר. רב נחמן אמר קרקע בחזקת בעליה קיימא, ואפילו בא בסוף החדש כולו למשכיר דקרקע בחזקת בעליה. ופסק שם הרי"ף וכל הפוסקים כרב נחמן. אם

כן שמעינן אף על גב דכבר דר בה השוכר חודש העיבור אפ"ה קרקע בחזקת בעליה וצריך ליתן לו שכר מספק. שמעינן דאף בשעה שדר בה השוכר קרקע קיימא בחזקת המשכיר, ואם כן אין לחלק בין נכנס השוכר ללא נכנס. ועוד ראייה ברורה דאין לחלק, דתניא פרק האומנין: השוכר את האומנין והטעו את בעל הבית או בעל הבית הטעה אותן אין להם זה על זה אלא תרעומות, בד"א שלא הלכו אבל הלכו חמרים ולא מצאו תבואה פועלים ומצאו שדה שהיא לחה נותן להם שכרן משלם. וכתב שם הרא"ש, דלאו דוקא הלכו ולא הלכו אלא ה"ה אם לא הלכו ועכבם עד שאין מוצאים להשתכר צריך ליתן להם שכרם כפועל בטל כיון שגרם להם הפסד, אלא אורחא דמילתא נקט דמסתמא כשלא הלכו מוצאים להשתכר כו'. ואף על גב דהתם לא קנו קניין על השכירות, אבל אם משך כלי אומנותו דנגמר קנין השכירות אינו יכול לחזור בשום עניין כמו שכתב שם ר"ת וא"כ ה"ה נמי בנדון דידן אין לחלק בין נכנס לבית ללא נכנס, מאחר שאין השוכר מוצא לשכור במקום אחר. והא דנקטו הפוסקים בנפל הבית דלא יוכל להוציאו נמי אורחא דמילתא נקטו, דכל זמן שלא נכנס מוצאים לשכור. ועוד סתמא דמילתא בסתם שכירות שלא נגמר הקניין עד שעה שנכנס בבית ואין קונין בזה, ואז יכולין לחזור אף בלא אונס עד שעת הכניסה. אבל במקום נדון דידן דאין מוצאים לשכור אפילו קודם שנכנס, ומזה הטעם נהגו שלא יוכל המשכיר לחזור כשמגיע שמונה ימים קודם זמן כניסת הבתים וגם קונים על השכירות, א"כ לא מהני ליה ג"כ טענת אונס כאילו כבר נכנס, דאין לחלק בזה מאחר שכבר נגמר השכירות.

סוף דבר איני רואה כלל שיוכל משכיר זה לומר אדעתא דהכי לא השכרתי, אף אם נודה שזה שחלתה אשתו של שוכר מיקרי אונס, כ"ש שאינו אונס שראוי לחזור בגינו. כי מה שאומר שהוא חולי מתדבק כולו הבל ומי שלבו נוקפו אומר כן, כי השם יתעלה הוא המוחץ והרופא. ואם היה כדברי המשכיר בטל כל דיני ביקור חולים כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלענין בעל ראתן דאסרו לישב בצלו. [...] וכ"ש בנדון דידן, דחולי זה שכיח מחמת עיפוש האויר הנהוג בעיר ההיא הוה מידי דשכיח ואין בית אשר לא היה שם חולי זה, דמסיק כל אדם אדעתיה ואיכא למימר סבר וקיבל. ולכן אף בלא גמרו קניין על השכירות רק שמנהג העיר שמדברים ביחד וכל שלא הודיעו שמונה ימים קודם זמן כניסת הבתים אינם יכולין לחזור מטעם דהוה ליה להודיעו, מ"מ באונס כי האי לא יוכל לחזור. אף על גב דבנפל יכול לחזור בכה"ג כמו שכתבתי לעיל היינו מטעמא דא"ל לא עדיפת מינאי, אבל בשאר אונסים כ"ש באונס גרוע כה"ג דעתי שאין יכול לחזור. כה אמינא הצעיר משה איסרלש.

13. שו"ת מהר"ם פדואה סימן פו

עמיתי האלוף מהר"ר יוחנן י"ץ בענין שאלתך על מלמד שברח תלמידו מעירו בעת הקצף כאשר החל הנגף בוניציי"ה ב"מ =בר מינן= אם חייב התלמיד לתת שכר משלם או לנכות ימי הבטול. הלא אהובי דבר פשוט הוא והלכה רווחא בישראל מפרק האומנים שכל אונסא דמקרי למלמד או לפועלים לבטלם ממלאכה ולא אבעי לאסוקי אדעתייהו של פועל ושל ב"ה א"נ תרווייהו אבעי להו לאסוקי אדעתייהו ששוים בידיעה אז הוא פסידא דפועל דהמוציא מחבירו עליו הראיה ונאמר שמזל הפועל גרם ונדון דידן דומה ממש להא דזה שברח מאימת הנגף יקרא אונס בודאי ושניהם

שוים בידיעה המלמד והתלמיד ואשר מרי דעובדא תלה זייניה בהג"ה דאשיר"י דבמכת מדינה נותן לו כל שכרו לא שמיע לי כלומר לא סבירא לי לכנות נדון דידן מכת מדינה וכי כל הדרים בויניזייה ברחו ונתבטלו מלמודם הלא מיעוטא דמיעוטא ברחו ודומה ממש לפסיק נהרא בפלגא דיומא שהוא מקור דינינו ובלי ספק גם שם לקו שאר בני אדם הצריכין לנהרא ונמצאו מים נכזבי' ואפי' הכי אמרינן שם אי פועלים בני מתא פסידא דפועלים ולא יתחיי' הב"ה מטעם מכת מדינ' והיינו טעמא שלא יקרא מכת מדינה רק השוה בכל אדם כמו גזירת המושל שלא ילמדו התלמידים שכולם בטלים משא"כ בפסיק נהרא דיש שיספיקו במים שהיו עד חצות ויש שאינ' צריכין עד ישובו המים או שאינם מסתפקין ממים אלו כי יש להם בארו' ונהרו' אחרות בכן המכה אינה כוללת וכן בנ"ד אינה כוללת כנ"ל ועוד מניה וביה אבא ניזיל ביה נרגא דהג"ה זו למה הניחה עניין חולי הנער אשר נתעסקה בו ובאה לדבר בגזירת מושל שהוא מכת מדינה היה לה לומר אם החולי מכת מדינה שרבים הם אשר החלו כמו בדבר או שאר חולאים המתרגשים בהשתנות העתי' אלא ודאי אין כוונת ההג"ה על הרוב רק על הכלל הכולל כולם שכל המלמדין בטלים ובחולים לא ימצא דבר זה וק"ל. ואם לחשך אדם לומר מאחר שנדון זה אינו מכת מדינה שלא ברחו כולם רק המיעוט א"כ לא יקרא אונס דלא היה לו לברוח כמו שאחרים לא ברחו זה אינו דהירא ורך הלבב הוא מסוכן בעת הדבר ב"מ כמפורסם אף כי רבי' הם אשר הם אבירי לב ואינם מפחדי' מ"מ אותם המפחדים מסוכנים הם ויש להם להמלט על נפשם ולא ארחיב עוד באלה לפקפק ולומר אם כן התלמיד ידע שהוא רך הלבב והמלמד לא ידע טבעו ואינם שוים בידיעה דזה אינו מי שהוא אביר לב לפעמים נכנס אימה בלבו פתאום והוא לא הבין זה בעצמו מקוד' גם לא עלה / על/ דעת שום אדם סכנ' הדבר ב"מ א"כ אינו שייך לומ' היה לו להתנות, ושלו' מני מבי"ק:

14. שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרפב

שאלת ממני אודיעך דעתי באשה שמתו שני בעליה ממגפה או אחד מהם אם היא קטלנית או לא.

תשובה לכאורה היה נראה לומר דלא שאני לן אם מחמת חולי אחר או מחמת מגפה [...] ולא עדיף מת מחמת מגפה מנפל מאיגרא ומת דהוי קטלנית ופוסקי ההלכות כתבו הדין סתם ולא חילקו אבל כד מעיינת בה שפיר תשכח שיש טעם נכון להקל במת מחמת מגפה יותר מנפל מאיגרא ומית שזה לא הכניס עצמו למקום הסכנה והעומד במקום שיש מגפה מכניס עצמו למקום סכנה ואין מיתתו מחמת מזל אשתו למה הדבר דומה למי שנכנס למלחמה ונהרג או מי שהרג את עצמו וכי נאמר בזה שמזל אשתו גרם. תדע דלא עדיף מזל אשתו ממה שנגזר עליו שיחי' ע' שנה ואם עמד במקום סכנה ומת נתבטלה הגזרה ועל כיוצא בזה נאמר ויש נספה בלא משפט ואמרו שכיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע ומקרא מלא דבר הכתוב ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר וכתיב לך עמי בא בחדריך וגו' וארז"ל דבר בעיר כנס רגליך ורבים כאלה וכ"ש שלא נאמר בזה שמזל אשתו גרם שימות כיון שהוא הכניס עצמו למקום סכנה כמי שירד למלחמה או כהורג עצמו [...] וריב"ש ז"ל נשאל על זה והשיב ז"ל עובדי טובא ידענו שנעשה כזה להקל וחכמי הדור לא היו מוחין בידם [...] וכ"ש מי שהכניס עצמו לסכנה ולפיכך יש לנו

להקל בדבר ומטעם זה נעשו בה מעשים הרבה ולא מיחו בידם חכמי הדורות ואפילו בקטלנית גופה נהגו בה התר ואין מי שימחה בידם וכבר כתב מהר"ר ישראל על זה וגם הוא מודה שיש סמך להקל בנ"ד מההיא דפרק המקבל והם ז"ל לא אסיקו אדעתייהו הטעם אשר כתבתי למעלה שאין תלוי במזל האשה אם יכניס עצמו בסכנה ומקום הניחו לי. הילכך רואה אני שאם מתו שני בעליה בדבר ודאי וכ"ש אם מת אחד מהם בדבר שאינה קטלנית ומותרת לינשא לשלישי [...] ראיתי בירושלם באשה שמתו ג' בעליה בחולי דעלמא והלכה ונשאת לרביעי ואמרתי לו באותה שעה שיכין תכריכיו ולא עברו עליו ב' חדשים עד שמת וחיי לרבנן שבק וכל מה שכתבתי הוא בתנאי שנדע בודאי שמת מחמת הדבר כגון שהיה לו מורסא או קרבונק או אות מאותות הדבר אבל אם יש ספק בדבר אזלינן לחומרא דספק סכנתא היא והנראה לעניות דעתי כתבתי.

15. שו"ת מבי"ט חלק א סימן שמא

עוד נ"ל לפטור את שמעון אפי' היה צריך שמירה מעולה יותר מקרן זויות הבית מצד מה שטען שהיתה עת מגפה והיה הולך ושב לכפר דהוי כמו אנוס וכתב הרמב"ן ז"ל היכא שקפץ חולי על הש"ש או אירע אונס בגופו ואינו יכול לישב עם הפקדון ונגנב דפטור דאין לך אונס גדול מזה דדומה למי ששבאוהו לסטים ואח"כ נגנבה הבהמה דפטור עליה דבכלל אונסין הוא זה כיון שאינו ברשותו לשמור כמו שהביא בעל צרור הכסף דרך ב' שער י"ב ומ"מ פ"ד וכיון דבשומר שכר שחייב להיות יושב ומשמר פטור כשהוא אנוס הכא נמי בשומר חנם שחייב לשמור שמירה מעולה אם הוא אנוס שלא שמר אלא שמירה פחותה ממנה יהיה פטור דמ"ש ענין זה מזה אדרבא ש"ח קיל יותר מש"ש וטעמא דשייכא בש"ש כ"ש בש"ח ודבר זה אונס הוא כמו מי שקפץ עליו חולי ויותר ואפילו למי שכתב שהוא חייב כיון שלא אירע אונס זה בגוף הפקדון דוקא בש"ש דלא מיפטר אלא באונס אבל בש"ח דמפטר בגניב' ואביד' דליכא אונס אי אתו עליה אונס כי האי מפטר מפני שהיה נחפז וטרוד למלט נפשו ונפש בני ביתו ולהטריפם לחם חקם בכפר כדי שיהיו ניצולים שם ולא יצטרכו לבוא לעיר. נאם המבי"ט.

16. כנסת הגדולה הגהות בית יוסף יורה דעה סימן קטז

לד. גרסינן בב"ק פרק הכונס, דבר בעיר כנס רגליך אל יהלך אדם באמצע הדר', רעב בעיר פזר רגלי'. וכתב רש"ל שם סי' כ"ו דגם בדבר קוד' שנתחזק צריך לברוח אבל משנתחזק אינו טוב לברוח ומי שהוציא פעם א' דבר ונתרפא א"צ לברוח, וכ"כ בתשובת מהרי"ל סי"ן ועיין בתשו' מהר"ם איסראלאס סי' י"ח.

17. מהר"י אלגאזי, קהלת יעקב, לשון תורה, אות הדלת, רצ

דבר. לשון דבר אינו מיוסד על מכת המגיפה הידועה. רק כל חולי המידבק מאיש לאיש וממית. ובמשנה דתעניות (פ"ג, ד) איזו היא דבר, עיר המוציאה חמש מאות רגלי וכו'. שמע מינה שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דבר וגם על זה נאמר (בבא קמא ס, ב) דבר בעיר כנס רגליך, דזיל בתר טעמא. מה שאין כן לשון מגיפה איננה רק ענין מכה שעניינה המגפה האמיתית שנולדה מכה עיפושית במקום אחד והיא ארסיית ונמשכת לכל האיברים והדמין כעניין הנה אנכי נוגף את כל גבולך. [תשובת חוות יאיר, סוף סימן קצז]

18. מכתבי רבי עקיבא אייגר, קמו

[...] מכתבו הגיעני בענייו תפילה בבית הכנסת לדעתי זה אמת שהקיבוץ במקום צר אינו נכון אבל אפשר להתפלל כיתות כתות ובכל פעם במתי מעט ערך ט"ו אנשים ויתחילו כאור הבוקר ואחריהם כת אחרת ויהיה מיוחד לאנשים אלו באיזהו זמן יבואו להתפלל שם וכן במנחה [....] ולחוש שלא ידחקו אנשים יותר מהסך הנ"ל לבוא לבית הכנסת ואפשר על ידי עמידת שומר מפאליציי להשגיח בזנ שמטחר שיש כבר כפי המספר אל יניחו לאחר לבא לשם עד אחד שישלמו הם, תעריכו מבוקשת זה להמאגיסטראט ושכן נכתב לכם ממני להתנהג כן ואם יסרבו טוב להעריך להרעגירונג דפה ובוודאי תליחו אם תזכירו שמי שהזהרתי אתכם שלא להיות קיבוץ גדול בבית הכנסת במקום צר ושיעצתי לכם כסדר הנ"ך וגם האזהרה באמירת תהילים ולהתפלל גם על המלך ירום הודו [...] ולהשימר מאו מהלתקרר טוב להתלהש כל אחד במפה פלנל חגור על הבטן שלא לאכול מאכלים רעים וביחוד גורקען ולמעט באכילת פירות ודגים ושתית שכר שלא לאכול על השובע [...] ובכל פעם שלא במרובה להיות נקי שלא להשהות טינוף ולכלוך בבית ובכל הזה להחליף איזה פעמים בשבוע כתונת מכובס ונקי, שלא לדאוג ולהרחיק כל מיני עצבות שלא לילך בלילה באוויר העיר. בצהרים כשהחמה זורחת טוב לטייל על פני השדה לשאוב אוויר ולפתוח החלונות בבוקר שיבוא אוויר בהחדרים, שלא לילך מחוץ לביתו אליבא ריקנא לאכול איזה גרגרים חרדל אליבא ריקנא וליקח רינדע מן אייכהעהאלאץ לשאוב במים ולרחוץ בזה שחרית פניו וידיו לזלף החדרים איזה פעמים בחומץ חזק וטוב מעורב במי ורדים.

19. שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן רנא ד"ה ז

ש. בענין חובת הרופא, האם יש חובה לרופא לטפל בחולה עם מחלה מדבקת מסוכנת, ובעיקר בזמן מגיפה, או שהעצה לברוח מן העיר כשיש דבר כמבואר ב"ק ס' ע"ב.

ת. פשוטם של דברים שאסור לרופאים שיכולים להועיל לחולים לברוח לסלק מתפקידם רק ישמרו עצמם ככל האפשר שלא להתדבק כתקנת הרפואה בעתים הללו, וראיה לי מתקנת רבינו הגרעק"א זי"ע בשעת מגיפת הכולירע בעיר פוזן שכ' שאנשים שיכולים לשמש החולים האלה יהיו באופן קבוע בחדר הלאצארעט, וכ' שם שהוא שכר האנשים האלה, וכן כ' שם שיקראו מיד לרופא יע"ש ונדפס באיגרת מרן הגרעק"א בס' אגרות סופרים מכתב ל', [ואינו משמע לי שידבר דוקא מאנשים אשר לא מבני ישראל המה].

20. רבי חיים קנייבסקי, ארחות יושר פרק כג

יש אנשים שמפחדים תמיד ומתייראים מכל מיני פורענויות כגון ממחלות וממלחמות ומאנשים רעים וכו' והם כל ימיהם בפחדים ורעדות ודאגות מכל מיני דברים שמא יהיה כך ושמא כך ויש שמרוב פחדים מתייראין לנסוע ממקום למקום אחר ויש שמתייראין לצאת מביתם ר"ל וזו הנהגה מאוד לא טוב כמ"ש בברכות (ס, א) ההוא תלמידא דהוה אזיל בתריה דר' ישמעאל בר יוסי בשוקא דציון חזייה דקא מפחיד אמר ליה חטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים א"ל והכתיב אשרי אדם מפחד תמיד א"ל ההוא בדברי תורה כתיב [...] וכל זה בא ממיעוט אמונה שאם היה מאמין באמונה שלמה שהכל בא מהקב"ה ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה

אא"כ מכריזין עליו מלמלעלה א"כ מה לו לפחד אם ח"ו נגזר עליו אין חכמה ואין עצה ואין תבונה נגד ה' ואם לא נגזר אין לו מה להתיירא ואנחנו תמיד כל רגע ביד ה' בין בזמן בין בזמן מלחמה ובין בזמן שלום והרבה דרכים למקום ואין לפחד רק מהקב"ה [...] ואע"ג דמצינו שצריך זהירות כמ"ש (ב"ק ס, ב) דבר בעיר כנס רגליך רעב בעיר פזר רגליך זהו מדין השתדלות בכל דבר מה שאפשר אבל הפחדים והדאגות אין להם מקום [...]

21. קובץ אגרות חזון איש, חלק א, קלו

[...] וכשאני לעצמי הנני חושב את ההשתדלות הטבעיות במה שנוגע לבריאות למצוה וחובה וכאחת החובות להשלמת צורת האדם אשר הטביע היוצר ב"ה בטבע עולמו, ומצינו מאמוראים שהלכו אצל רופאים מאומות העולם ומינים להרפא [...] אם כי יש דרך בדרכי ה' לדלג על הטבע וכש"כ על רוב ההשתדלות בזה, מ"מ צריך לפלס מאוד כי שתי הנטיות מקו האמת המדויק אינן ישרות אם לבטוח יותר ממדרגת הבטחון שהגעתי אליו באמת ואם להאמיקל בהשתדלות יותר מדאי.